

**SADRAZAM KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA’NIN
TEFTİŞ RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE 19.
YÜZYILDA NİŞ VE LESKOFÇA ÇİFTLİKLERİ’NDE
MÜLKİYET VE “CEZA HUKUKU” SORUNLARI**

*The Problems of Property and Criminal Law in the Farms of Niş and
Leskofça in 19th Century in the Scope of Inspection Reports of
Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa*

Fatma Gül KARAGÖZ*

ÖZ

19. yüzyılda Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı hükümeti taşrada pek çok müfettiş görevlendirmiştir. Müfettişlerin görevlendirilmesinin arka planında farklı sebepler vardır: Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilanının hemen akabinde, 1840 yılında, Ahmed Arif Hikmet Bey özellikle toprak rejimi hakkında bilgi toplamak ve halka Tanzimat sürecini anlatmak için Rumeli müfettişi olarak atanmıştır. Arif Hikmet Bey ayrıca halkın şikâyetlerini de dinlemiştir. Bu teftişin amacı yerel düzlemde bilgi toplayarak tarımsal üretimi yeniden düzenlemektir. 1858 yılında Kanunname-i Arazi’nin yürürlüğe girmesinden sonra da teftişler benzer kaygılarla, bazen de dış müdahalenin önlenmesi amacıyla, devam etmiştir. Bu teftişlerden biri de 1860 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın Rumeli’de gerçekleştirdiği teftiştir. Bu süreçte tutulan ve defter haline getirilmiş raporlar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan ve Sırbistan’da toprak hukuku sorunları açısından

---

Makalenin Geliş Tarihi: 14.11.2022, **Makalenin Kabul Tarihi:** 13.03.2023.

* Dr. Öğr. Üyesi, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: fgkaragoz@gsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3389-4752.

Bu makalede tartışılan konuların bir kısmı 11-15 Temmuz 2022 tarihinde Zagreb’de 15.’si düzenlenen “Uluslararası Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi Kongresi’nde (International Congress of Ottoman Social and Economic History-ICOSEH) “Problems of Honour and Property: How Did Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa and His Crew Cope with Local Administrators in Niş in 1860?” başlığıyla sunulmuştur. Makale, konferans sırasında gelen öneri ve eleştiriler değerlendirilerek kaleme alınmıştır.

önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca bu belgeler Osmanlı toplumunda yönetici sınıfıyla halk arasında ortaya çıkan cezai problemler hakkında önemli veri sunmaktadır. Bu makale Emin Paşa'nın teftişinde Niş ve Leskofça çiftliklerinde ortaya çıkan mülkiyet hukuku ve ceza hukukuna dair şikâyetlerin ve çözüm sürecinin hukukî analizine dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Toprak mülkiyeti, Ceza hukuku, Nizamname, Niş, Leskofça.

ABSTRACT

In the *Tanzimat* period of the 19th-century, Ottoman government nominated various inspectors in provinces. These assignments have different purposes: In 1840, immediately after the declaration of *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*, Ahmed Arif Hikmet Bey became the inspector of Rumeli in order to make a quest on the status of land and to explain the process of *Tanzimat*. He also listened the problems of locals. The purpose of this inspection was to contribute to the re-organization process of production by gathering local information. After the promulgation of 1858 Land Code, these quests continued with similar concerns and sometimes in order to eliminate foreign intervention. One of these inspections was made by Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa at Rumeli during 1860. The reports that were kept and recorded in this process constitute an important source in terms of land law problems in Bulgaria and Serbia in the second half of the 19th century. Moreover, this documentation gives valuable data about the criminal problems between elite and non-elite members of Ottoman society. This paper is focused on the legal analyse of the criminal cases and property cases recorded about the çiftliks of Niş and Leskofça in Emin Paşa's survey.

Keywords: Land property, Criminal law, Bylaws, Niş, Leskofça.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat döneminde taşra bölgesinde yürütülen teftişler, reform sürecinin önemli araçlarından biri olmuştur. İdari, bürokratik ve hukuki anlamda yeni bir düzenin habercisi olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından (3 Kasım 1839) sonra merkezi yönetim pek çok bürokrati müfettiş olarak görevlendirmiştir. Müfettişlere belli oranda bütçe ve ek olarak resmi bir komite tayin edilmiştir. İmparatorluğun farklı coğrafyalarında yapılan bu teftişlerin amaçları değişebiliyordu. Bu

amaçlardan biri Tanzimat döneminin reformlarının yerel halka anlatılmasıdır. Müfettişler gezi sırasında halkın şikâyetlerini de dinleyerek sorunlara çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bir diğer hedef Tanzimat reformlarıyla yerleştirilmesi hedeflenen yeni vergi hukuku sisteminin altyapısını hazırlamak için araştırma yapmaktır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla halka bazı yenilikler vaat edilmiştir ki bunlardan biri de eşit ve adil bir vergi düzeninin yerleştirilmesidir. Buna ek olarak, dönemin reformcuları, 17. ve 18. yüzyıl boyunca değişim geçiren toprak sisteminden kaynaklanan problemlerin farkındadırlar, bu problemlerden biri de devletin vergi gelirlerine hâkim olamamasıdır. Bu durum, reformcularda kimin hangi toprağı hangi haklara dayanarak ne şekilde ürettiğinin resmi kayıt altına alınması ve verginin tekelleşmesi gerektiği fikrinin yerleşmesine sebep olmuştur¹.

Hatt-ı Hümayun'un ilanının hemen akabinde, 1840 yılında Ahmed Arif Hikmet Bey Rumeli müfettişi olarak atanmıştır. İlmiye grubuna mensup olan Arif Hikmet Bey, aynı zamanda Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyesidir. Teftiş esnasında halkın şikâyetlerini de dinleyen Arif Hikmet Bey'in bu gezisinin amacı tam da toprağın niteliği hakkında bilgi toplamak ve bunu kayıt altına almaktır. Rumeli'de sürdürülen bu teftişin yanı sıra Anadolu'da da benzeri bir teftiş devam etmiştir. Arif Hikmet Bey'in gezisi ağırlıklı olarak Bulgaristan'a odaklanmıştır². Teftişin duraklarından biriye günümüzde Sırbistan'ın güneydoğusunda yer alan Niş (1841 yılının nisan ayında) idi. Arif Hikmet teftiş boyunca bir yandan halkın şikâyetlerini dinlerken bir yandan da aksadığını düşündüğü noktaları kayıt altına almıştır. Kendi halledebileceği meseleleri çözmeye çalıştığı ancak bazı konuları meclise gönderdiği anlaşılmaktadır. Halkın şikâyetleri çok farklı konulara değiniyordu; bunların arasında vergilendirilecek ürünlerin yeknesak olmayan bir araç (*şinik*³) ile ölçülmesinden kaynaklanan farklar, yerel görevlilere dair şikâyetler, aile hukukuna dair meseleler dahi mevcuttur.⁴

Bu makale, Ahmed Arif Hikmet Bey'in teftişinden yaklaşık yirmi yıl sonra Niş'i kapsayan başka bir teftiş sürecinden, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1860 tarihinde Rumeli'de gerçekleştirdiği teftişten elde edilen

¹ Mahir Aydın, "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri (19 resim ile birlikte)", *Bellekten*, C. 51, S. 215, (1992), s. 69.

² Aydın, 72.

³ Buğday ölçümünde kullanılan bir ağırlık birimi.

⁴ Aydın, 78-93. Belirtmek gerekir ki "aile hukuku"nu ilgilendiren tek bir olaydan bahsedilmektedir.

veriye dayanarak Niş ve Leskofça çiftliklerinde karşılaşılan bazı hukuki meselelerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. 1858 tarihli Kanunname-i Arazi'nin yürürlüğe girmesinden⁵ sonra, yukarıda açıklananlara benzer gerekçelerle teftişler yapılmıştır. Mehmed Emin Paşa tarafından gerçekleştirilen teftişin bir diğer önemli gerekçesi Tırnova'da Hristiyan köylülerin ayaklanmasıdır; zira bu ayaklanma sonrasında Rusya'nın bölgeye bir komisyon göndermeyi düşündüğü bilinmektedir⁶. Teftişin tamamı dört ay sürmüştür ve bu dört ayın kırk iki günü Niş'e ayrılmıştır. Niş'in o dönemde Rusya sınırına yakın bir bölgede yer alması nedeniyle teftişin bu denli uzun sürdüğü tahmin edilebilir. Esasen bu dönemde Rusya'nın Sırbistan, Bulgaristan ve Niş'teki politik olayları takip ettiği bilinmektedir⁷. Ek olarak, yine sınırda yer alan Sırbistan'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü tamamlama süreci 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Sırbistan'ın Osmanlı coğrafyasında meydana gelen isyanlar üzerindeki “kışkırtıcı” rolünün en azından bazı eserlerde abartıldığı üzerinde durulmuştur; tam ters kutupta da Niş'te meydana gelen her isyanın arkasında milliyetçiliğin etkisini ve bağımsızlık mücadelesini gören Sırbistan tarih anlatımı yer almaktadır.⁸ Jelena Radovanovic, her iki anlatıya da dikkatle yaklaşılması gerektiğinin altını çizerek bölgedeki mücadelenin temelde bir mülkiyet mücadelesi olduğu üzerinde durmaktadır⁹.

---

⁵ Bu kanunnamenin niteliği, uygulamada ne kadar yerini aldığı üzerinde literatüre dair değerlendirmeler için bkz. Mustafa Macit Kenanoğlu, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, (2006 Bahar), 107-138; E. Attila Aytekin, “Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* C. 3, S. 5, (2005), 723-744.

⁶ Yonca Köksal, “19. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Sessiz Toprak Reformu”, *Toplumsal Tarih*, S. 170, (2008), 26. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda Rusya'nın haksız ithamlarda bulunup Avrupalılardan oluşan bir komisyon görevlendirmek istediğini yazmıştır. Paşa, böyle bir ihtimalden duyduğu endişeyi “Bulgarlar ele avuca sığmaz olub” sözleriyle anlatır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir 13-20*, haz. Cavid Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 100.

⁷ İlker Alptekin, *Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861-1864)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 131.

⁸ Jelena Radovanovic, *Contested Legacy: Property in Transition to Nation-State in Post Ottoman Nis*, yayınlanmamış doktora tezi, (New Jersey: Princeton Üniversitesi, 2020), 9-10; 25-26.

⁹ Radovanovic, 10.

Mehmed Emin Paşa'nın teftişi sırasında derlenen raporlar ve kararlar üç defter haline getirilmiştir. Bu raporların pek çok farklı tipte şikâyeti bir araya getirdiği görülmektedir. Nitekim raporların çeviriyazımını yapan Yonca Köksal ve Davut Erkan, heyetin uğraştığı konuların çeşitliliğinin altını çizmişlerdir. Yazarların yayınladıkları eserde sadece Mehmed Emin Paşa'nın notları yer almaz, aynı zamanda hükümete yollanan dilekçeler, aldığı cevaplar da defterin bir parçasıdır. Köksal ve Erkan, teftişin arka planında yer alan unsurlardan bahsederler, bunlardan ilki “devletin varlığının bölgede duyurulması”, ikincisi reform sürecinin denetlenmesi, üçüncü gerekçe ise bölgeye yabancı devletlerin müdahalesini engellemektir¹⁰. Bölgedeki sorunları haydutluk, görevlilerin istismarı, batılı devletlerin müdahalesi, çiftlik sorunları, göç ve bütçe, Bulgar kilisesi meselesi altında altı başlığa ayırırlar¹¹.

Arif Hikmet Bey'in teftişinde olduğu gibi Mehmed Emin Paşa da bir heyetle yola çıkmıştır. Heyetin üyeleri arasında geleceğin paşası Ahmet Cevdet Bey, Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi Arif Bey, mütercim-i sâni Pavlaki, Meclis-i Vâlâ üyeleri Arif Bey ve Fotyadi, Bulgar milletinden Gavril, barutçubaşının oğlu ve Meclis-i Tahkik üyesi Artin gibi isimler yer almaktadır¹². Bu isimler defterin ikinci bölümünde yer alan ve çiftlikler hakkında bu makalede incelenecek bazı kararların altında görülebilir, karar sürecine bir biçimde katılmış oldukları bu nedenle düşünülebilir. Defterin ilk bölümündeki raporlardaysa bu isimleri görmek mümkün değildir. Heyetteki bazı üyeler hakkında daha geniş bilgi Ahmet Cevdet Paşa tarafından Tezahir'de verilmektedir; buna göre Arif Bey “*usul-ı Bab-ı Âli'yi ve nizâmât-ı seniye'yi*” bilir; Gavril Efendi Fransa'da ilm-i hukuk diploması almış ve ticaret mahkemesi üyeliği yapmıştır. Heyette “cinayet işleri” için de ayrıca müstantik ve katiplerin yer aldığını belirten paşa, heyet-i tahiririye reisi Kenan Bey'in Sadrazam emini ve mutemedi olduğunu ifade eder¹³. Diğer üyelerin de benzer uzmanlıkları olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Yonca Köksal, bir tebliğinde Gavril, Futyadi ve Pavlaki'nin tercüman olarak da görev yaptığını belirtir¹⁴. Yazar bu tebliği Toplumsal Tarih dergisi için kaleme aldığı ve

¹⁰ Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007), 19.

¹¹ Köksal ve Erkan, 21.

¹² Köksal ve Erkan, 20; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir*, 13-20, 101.

¹³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir* 13-20, 102.

¹⁴ Yonca Köksal, “Land reform in Northwestern Bulgaria”, *Perspective on Ottoman Studies, Papers From the 18th Symposium of the International Committee of Pre-*

Niş'teki arazi meselelerini inceleyen "Sessiz Toprak Reformu" başlıklı makalesi üzerinden geliştirdiğini belirtmektedir.

Teftiş sırasındaki kararların kısa ve genel bir değerlendirmesi Niş'in 1878'den sonra Sırbistan'ın bir parçası haline gelme sürecini ve özellikle mülkiyet meselelerini inceleyen Jelena Radovanovic'in Princeton Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinde yapılmıştır¹⁵. Teftiştten bahseden en yakın tarihli makale Yücel Terzibaşoğlu tarafından kaleme alınmıştır¹⁶. Bu makalede teftiş raporlarına önemli ölçüde yer verilmiş, ancak heyetin verdiği kararların niteliği ve değerlendirme sürecinden ziyade raporların çiftlikler hakkında verdiği iktisadi bilgi üzerinde durulmuştur. Yazar konuya özellikle Niş ve Leskofça'daki çiftliklerin yapısı, iş kalemleri ve ortak kullanıma açık topraklar üzerindeki sorunlar açısından yaklaşmıştır. Teftiş raporunu özellikle dikkate alan bu eserler haricinde bölgedeki isyanlar ve toprak meselesi bu çalışmada da yararlanılan çeşitli tarih araştırma eserlerine konu olmuştur.

Bu makalede teftiş defterinde Niş ve onun güneyinde yer alan (ve uzun bir süre Niş'e bağlı olan) Leskofça¹⁷ kasabasındaki çiftliklere dair kayda geçmiş hukuki sorunlar ve Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın teftiş heyetinin ürettikleri çözümler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çiftliğin üzerinde hak sahibi olanlar ve çiftliklerde çalışanlar arasındaki meselelerle köyler üzerinde hak iddia eden kişilerin iddiaları üzerinde durulmuştur. Radovanovic tezinde bu çiftliklerde görülen olayları değerlendirmiş ancak sürecin tam bir hukuki analizini yapmamıştır¹⁸. Bu makalede incelenen bazı olaylar üzerinden Mehmed Emin Paşa'nın teftiş heyetinin neredeyse bir olağanüstü yargı organı gibi hareket ettiğini söylemek mümkündür. Makalede tartışılan konuları değerlendirmek için tek bir kaynağın yeterli olmadığı düşünülebilir; sadece heyet raporları üzerinden Niş ve Leskofça'daki çiftliklerin hukuki düzenine

---

Ottoman and Ottoman Studies, haz. Ekrem Causevic, Nenad Moacanin ve Vjeran Kursar, (Berlin: Lit, 2010), 457.

¹⁵ Radovanovic.

¹⁶ Yücel Terzibaşoğlu, Landed Estates, Rural Commons and Collective Agriculture in Ottoman Niş and Leskofça in the Nineteenth Century, *Turkish Historical Review*, (2022-Ağustos, ayrı basım), 1-29.

¹⁷ Kaynaklarda genelde Delbocic olarak da anılan Leskofça'nın (Leskovac) 16. yüzyılda Niş kazasına bağlı olduğu zikredilmiştir. Machiel Kiel, "Leskofça", *DİA*, EK-2, 2019, 156. 19. yüzyılda da şehrin Niş eyaletine tabi bir kaza olduğu teftiş defterindeki belgelerde zikredilmektedir. Köksal ve Erkan, 475.

¹⁸ Radovanovic 53-58.

dair bütüncül bir bilgi içermesi elbette mümkün değildir. Ancak, bu kaynağın kritik bir değerlendirmesiyle pek çok meselenin izlerine ulaşılabilir. Defterlerin sunduğu veriyi anlayabilmek için bölgedeki çiftlik yapılanmalarındaki hukuki rejimden ve sosyo-ekonomik gelişmelerden de bahsetmek gerekir. Makalenin ilk iki bölümünde bu konular değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde bazı çiftliklerde üretici/işçi sıfatını haiz kişilerin çiftlik sahibine karşı kız kaçırma iddialarıyla birleşen hak gasbı iddiaları üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise çiftlik sahibi olduğunu iddia eden elit kesim ve üretici/köylü arasında, heyetin çözmeye çalıştığı mülkiyet meselelerine dayanan bazı olaylar değerlendirilmiştir.

I. 19. YÜZYILDA NIŞ VE LESKOFÇA'DA ÇİFTLİK HUKUKU: NİZAMNAMESLER VE LAYİHALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısında tarımsal üretimin belkemiği miri arazi sistemidir. Bu düzenin temelinde toprağın tasarruf yetkisini haiz ve üretimden sorumlu olan raiyyet-köylü vardır. Köylü vergiyi sipahi/sahib-i arza ödemektedir. Sahib-i arz veya sipahi üretimden aldığı vergiler karşılığında yönetime asker temin etmekle sorumludur. Toprağın çıplak mülkiyeti ya da *rakabesiyse* devlete aittir. Bu rejim, 15. ve 16. yüzyıllarda genel ve özel nitelikteki kanunnamelerde yerini almıştır. Çiftlik kelimesi bu dönemdeki hukuki metinlerde köylünün tasarrufa dayalı olarak yararlandığı toprak birimi için kullanılmıştır. Ancak kelimenin bu tip “raiyyet çiftliği”nden farklı anlamlarda da kullanıldığı dikkati çekmiştir¹⁹. Bu makalede kullanılan çiftlik kelimesi ise büyük, plantasyon benzeri birimleri ifade etmektedir. Bu tip çiftliklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun “Klasik Çağ”ında en iyi biçimiyle uygulandığı düşünülen miri arazi rejiminden sapmaya bağlı olarak ortaya çıktıkları düşünülmüş, büyük nitelikte, pek çok işçinin veya işçileşmiş köylünün çalıştırıldığı bu çiftliklerin özel mülk olup olmadığı literatürde tartışılmıştır.²⁰ “Büyük ticari çiftlik”lerin hukuki olarak

¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftlik kelimesinin farklı anlamları için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980), 789-797.

²⁰ Bu konuda epey geniş bir literatür bulunmakla beraber birkaç örnek için bkz. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, çev. Zeynep Altok, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 1998; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1981); Aysel Yıldız,

detaylı bir biçimde düzenlenmesi nispeten geç tarihli bir olaydır. 1858 Kanunname-i Arazisi'nin 130. maddesi bir köyün tek bir kişiye ait olamayacağı kuralını içermektedir.²¹ Kanunnamenin şerhlerinde bu maddenin amacının halkın bir kısmının topraksız kalmasını engellemek olarak değerlendirildiği dikkati çekmiştir.²² 19. yüzyılda büyük çiftlikler hakkındaki asıl düzenleyici metinler, bölgesel uygulamaları sistematikleştirmek için yürürlüğe giren nizamname ve layihalardır ki bunların da bir tür kanun-yönetmelik olduğu düşünülebilir. Bu noktada söz konusu nizamnameler ile Kanunname-i Arazi arasındaki ilişki üzerinde durulması gerekir.

A. 1858 Kanunname-i Arazi Karşısında Niş ve Leskofça Nizamnameleri

19. yüzyılda arazi rejimini tekrar bir düzene oturtmak için çeşitli reformlar yapılmıştır. Miri arazinin modern anlamda kodifiye edilmesi de bu reform sürecinin bir parçasıdır. Arif Hikmet Bey'in 1849 tarihinde fetva mecmuası olarak yürürlükteki arazi hukuku hükümlerini bir araya getirdiği *El-Ahkamü'l-Meriyye fi Arazi'l-Emiriye* bu çerçevede gerçekleşen derlemelerden biridir. Ancak bu eserin tipik bir kanun şeklinde kaleme alınmamış olması 1858 tarihli Kanunname-i Arazi'nin yürürlüğe girmesine giden yolu açmıştır.²³ Bu kanunname temelde miri araziye dair düzenlemeleri içermektedir. Kanunname büyük çiftliklere dair sadece yukarıda zikredilen maddeyle bir kural getirmekle beraber hali hazırda mevcut olan çiftliklerin düzenine dair bir hüküm içermemektedir. Büyük çiftliklerin düzenlenmesi belli ölçüde nizamnameler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bazı bölgelerde çiftliklerin rejimini sistematikleştirmeyi hedefleyen layiha ve nizamnameler, 19. yüzyılda sık sık yürürlüğe girmiştir; örnek olarak Bosna, Tırhala, Parga ve bu makaleyi ilgilendiren Niş ve Leskofça nizamnameleri verilebilir²⁴. Örnek verilen nizamnamelerin bir tür özel kanun

---

“Politics, Economy, and *Çiftliks*: The History of Four *Çiftliks* in Larissa (Yenişehir-i Fener)”, *Turkish Historical Review*, C. 11, (2020), 28-65.

²¹ “Kanunname-i Arazi”, *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 128.

²² Kenanoğlu, 114-115; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, haz. Cavit Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 142-143.

²³ Mehmet Akif Aydın, “Kanunname-i Arazi”, *DİA*, C. 3, 1991, 346.

²⁴ Nizamnameler çeşitli çalışmalara konu olmuştur, örneğin, Alp Yücel Kaya ve Ali Onur Peker “Parga Çiftliği Kararnamesi”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi*, (İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları 2019), 1-13; Alp Yücel Kaya, “On the Çiftlik

olduğu düşünülebilir. Nitekim Mustafa Macit Kenanoğlu, Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdıklarından hareketle, Bosna ve Niş'te Kanunname-i Arazi'nin uygulanmadığı üzerinde durmuştur²⁵. Ancak hem Ahmet Cevdet Paşa'nın hem de -yine Paşa'ya referansla- Kenanoğlu'nun altını çizdiği üzere bu istisnai durum Niş'in tamamına yönelik değildir²⁶. Dolayısıyla 1858 Kanunnamesi'nin Niş'te bir uygulama alanı olacağını düşünmek hatalı olmaz. Buna ek olarak, nizamnamelerdeki bazı maddelerin miri arazi sistemi için geçerli olan kurallarla benzerlik ihtiva ettiği görülebilir; ancak nizamnamedeki kurallar farklı bir yapıya adapte edilmiştir²⁷. Nizamnamelerde ayrıca Arazi Kanunnamesi'nde yer alamayacak nitelikte bazı maddeler de yer almıştır; bu maddeler özellikle çiftlikte üretici-işçi olarak çalışan kişilerin can, mal ve namus güvenliğini koruyabilecek nitelikte maddelerdir²⁸. Buradan yola çıkarak nizamnamenin çiftlikte, tarafların mülkiyet haklarının ötesinde daha geniş bir hukuki alanı düzenleyen bir belge olduğu düşünülebilir. Literatürde Niş'te miri nitelikte araziler de tespit edilmiştir; Terzibaşoğlu, Niş'te bazı bölgelerde Hıristiyan halkın miri toprağın *hakk-ı kararını*²⁹ haiz olduklarını ve sadece devlete öşür ve diğer vergileri ödediklerini belirtmiştir; buna karşın kiracı statüsünü haiz köylü-üreticiler de vardır³⁰.

Bölgede çiftlik düzeninin yanı sıra miri arazi rejiminin bir yandan devam ettiği Mehmed Emin Paşa'nın teftiş defterinde yer alan bazı belgelerde de ortaya çıkan bir bilgidir. Örneğin Şehirköy'ün dışında üzerinde mülk bina ve ağaçlar bulunan bir bahçenin yerinin miri arazi olduğu, Sofyalı Vasil'e ait olan bu araziye "vakıf dahilindedir" iddiasıyla zorla el konulduğu kayda geçmiştir³¹. Arazinin bir şekilde *mahlul* (dağılmış) kaldığı anlaşılmaktadır. Yine defterde Niş tapu memuruna yazılan bir notta arazi-yi emiriyeden olarak

---

Regulation in Tırhala in the Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, Subaşıs and Sharecroppers", *Halcyon Days in Crete VII: Ottoman Rural Societies*, haz. Elias Kolovos, (Girit: Crete University Press, 2015), 333-379.

²⁵ Kenanoğlu, 124.

²⁶ Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle: "...Niş'teki çiftlikler için dahi bir nizamname yapılmış ve Niş mülhakatından olan bazı mahallerdeki çiftlikler maktua merbut olarak teamül-i kadimi veçhile tasarruf olunmakta bulunmuştur." Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir 40-Tetimme*, 142-143.

²⁷ Bkz. a.ş. I.B. Niş ve Leskofça Nizamnameleri'nde Toprak Sistemi.

²⁸ Bkz. a.ş. I.B. Niş ve Leskofça Nizamnameleri'nde Toprak Sistemi.

²⁹ Belirli şartlar altında kullanma ve tasarruf hakkı. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Gedik", *DİA*, C. 13, 1996, 541.

³⁰ Terzibaşoğlu, 4-5.

³¹ Köksal ve Erkan, 249.

tanımlanan araziler kayda geçmiştir³². Bu belgeye göre bazı mezralar üzerindeki hak sahipliği iki köy arasında tartışma konusu olmuştur. Yapılan araştırma sonucunda toprağın bölünüp satılması karara bağlanmıştır.³³ Bazı çiftliklerde de mülk rejiminden ziyade miri rejime yakın bir sistemin yürütüldüğü görülmektedir³⁴. Çiftliğin “sahibi”, mülkiyete değil, tasarruf hakkına sahiptir; ancak klasik sistemde toprak üzerinde tasarruf yetkisini haiz ve bu hakkı korunan üretici-köylü artık bu statüsünü yitirmiştir. Terzibaşoğlu 1858’de Niş ve Leskofça’da köylülerin durumunun norma bir istisna değil; normdan küçük çaplı bir sapma olduğunu belirtir. Yazarın gerekçesi, Niş Yerel Meclis raporlarında köylülerin toprak üzerinde tasarruf hakkını haiz olmamaları ve kiracı olarak tanımlanmalarındır³⁵.

Büyük çiftliklere dair terminoloji kapsamında, bir çiftliğin bütünü üzerinde hak sahibi olan kişiler *eshab-ı (ashab-ı) alaka* veya *ashab-ı çiftlik* olarak zikredilmektedir. Bu bağlamda kullanılan *alaka* kavramının madenler ve/veya çiftlikler üzerinde mülkiyet, tasarruf veya müdahale haklarını kapsadığı dikkati çekmiştir.³⁶ Bu kişilerin genelde geniş alana yayılmış bir toprağı kontrol ettikleri ve yerli halkı bir tür işçiye çevirdikleri bilinmektedir. İşçi/üretici/kiracı niteliğini haiz olan köylünün durumunun bazı bölgelerde pek müreffeh olmadığı düşünülmektedir³⁷. Örneğin 1845 yılında Niş’te Bolotince çiftliği el değiştirirken çiftlikle birlikte köylülerin de alıcının zabt ve tasarrufuna gireceği belirtilmiş, “gerekir ki çiftlik reayası mersumun zabt ve tasarrufunda olub bir kimse tarafından dahl ve taarruz olunmaya”³⁸ ifadesi tapuda kaydedilmiştir. Köylünün toprağına bağlı olması 19. yüzyıla özgü bir olgu değildir; bu durum “Klasik Çağ” kanunnamelerinde de mevcuttur. Ancak bu tip büyük toprakların devrinde (veya tımar sistemi düşünüldüğünde arazi gelirlerinin beratla yeni bir kişiye tevcihinde) köylünün zabt ve tasarruf altına alınması ve kimsenin hak sahibine karışmamasından ziyade toprak üzerindeki gelirlerin zabt ve tasarrufuna kimsenin karışmaması kuralı ön

³² Köksal ve Erkan, 130.

³³ Kullanılan terminoloji “parça parça taliblerine bey’ ve furuhtu lazım gelmiş” şeklindedir.

³⁴ Bkz. aş. IV. Leskofça ve Niş Çiftliklerinde Mülkiyet ve Tasarruf Meseleleri

³⁵ Terzibaşoğlu, 315.

³⁶ Tevfik Güran ve Ahmet Uzun, “Bosna-Hersek’te Toprak Rejimi: Eshab-ı Alaka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840–1875)”, *Belleten* C. 70, S. 259, (2006), 876.

³⁷ Güran ve Uzun, 868.

³⁸ Terzibaşoğlu, 17-18.

plandadır. Bu bağlamda Terzioğlu'nun bulgusu köylünün durumunu ağırlaştırmış çiftlik yaşamına bir örnek teşkil edebilir. Çiftliği satın alan kişi Todori oğlu Kosti isimli bir kumaş taciridir; bu durum bölgedeki ekonomik ilişkilerin yürütülmesi açısından da fikir verebilir. Muhtemelen köy kökenli olmayan veya köyde ikamet etmeyen kişiler, kırsal alanda tarımsal üretimi bir yatırım aracı olarak kullanabilmişlerdir.

Yine de çiftlikte işçi statüsünü haiz köylülerin durumunun genelleştirilmesini engelleyecek veriler de bulunmaktadır. Örneğin Radovanovic, Niş'te bazı çiftliklerin "sahibine" sınırlı bir hak verdiğini, vergi veren köylülerin kendilerine ait *baştınalarının*³⁹ mevcut olduğunu, bunun da çiftliğin sahibinin haklarını kısıtladığını iddia eder⁴⁰. Üretici ve ashab-ı alaka haricinde çiftlikte bazen hak sahibi olan kahya gibi aracılardan da mevcut olduğu anlaşılmaktadır; *subaşı* gibi unvanları haiz ve vergi-kira gelirlerini toplayan bu kişiler bazı belgelerde adeta "günah keçisi" olarak işaret edilmiştir; ancak bu tip aracılardan problem çıkarmaları epey yaygın gözükmektedir. Subaşılardan vergi toplama sırasında çıkardıkları problemler, angarya gibi uygulamalarla köylüyü suiistimal etmeleri üzerine görevleri peyderpey ilga edilmiştir.⁴¹ Yerlerine seçimle gelen çorbacıların vergi toplaması karara bağlanmıştır. Tırnova'da 1857 yılında yürürlüğe giren nizamname çorbacıların statüsünü düzenlemektedir. Buna göre Tırnova'da çorbacı bir yıllığına seçilecek ancak tekrar seçilmeden iki yıl ara vermesi gerekecektir. Bu nizamname bir ay sonra sultanın onayıyla Niş için de kabul edilmiştir. Bu kabulün inisiyatifi alan kişi, Niş Mutasarrıfı Zeynel Abidin Paşa'dır⁴². İki yıllık ara süreç muhtemelen bir çorbacının bölgede hakimiyet kurmasını engellemek için yapılmıştır. Ancak bu nizamnameyle amaçlanan hedefin tam da gerçekleştiği söylenemez; bölgede çorbacıların kısa süre içinde eskiden subaşılardan yaptığına benzer biçimde davrandığı üzerinde durulmuştur⁴³.

1858 Kanunname-i Arazisi karşısında Niş ve Leskofça Nizamnameleri "özel kanun" niteliğine benzer nitelikte düzenlemeler getirmiştir. Ancak gerek Niş, gerek Leskofça nizamnamelerinde örf-adetin etkisini gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu bilgidен hareketle bölgede toprak ve arazi hukuku

³⁹ *Baştına*, çiftlik anlamına gelen Slavca bir kelimedir.

⁴⁰ Radovanovic, 12.

⁴¹ Şentürk, 125-126.

⁴² Şentürk, 131.

⁴³ Terzibaşıoğlu, 25.

meselelerine dair uygulanması gereken hukukun yeknesak olmadığı, çiftlik ve miri arazi niteliğinde farklı birimlerin yan yana olduğu bir düzende pek çok istisnai uygulamanın bir arada görüleceği düşünülebilir.

B. Niş ve Leskofça Nizamnameleri'nde Toprak Sistemi

Teftiş defterinde sık sık atıf yapılan Niş Nizamnamesi'nin arka planında yer alan şikâyetlerden biri, köylülerin sık sık angarya uygulamasına maruz kalmalarına dair iddialarıdır.⁴⁴ 26 Temmuz 1859 (H. 25 Zilhicce 1275) tarihinde yürürlüğe giren nizamnamenin ilk maddesinde, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda yer alan angarya yasağı tekrarlanmış ve bu uygulamayı devam ettiren çiftlik sahiplerinin cezalandırılacağı (*hükümünce tedib olunacaktır*) öngörülmüştür. Nizamnamenin ikinci maddesi üretici ve çiftlik sahibi arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Maddenin içeriğinden bu ilişkinin yer yer bir tür *müzaraa* akdini anımsattığı düşünülebilir; buna göre çiftlik sahibinin tohum getirmesi, köylünün ise emeğini koyması gerekmektedir⁴⁵. Ancak nizamnamenin bütününe bakıldığında kira akdine benzeyen bir sistemin ön planda olduğu görülebilir.

Nizamnamenin ilgi çekici maddelerinden biri, çiftlik sahibine kısıtlama getiren üçüncü maddedir. Eğer ashab-ı alakanın çiftlikte kendine ait bir evi yoksa bu durumda işçilerinin evinde kalarak çalışmalarına mani olması yasaklanmıştır: “...Ancak hanesi olmayanlar mevsim-i zer u hasadın gayri vakitlerde mücerred eğlence addiyle ahali hanelerinde ikamet ederek bî-huzur itmek ve işlerin tatiline sebep virmek gibi şeylerle işgal edemeyeceklerdir.”⁴⁶ Düzenleme çiftlik içinde kendine ait evi olmayan bir “çiftlik sahibinin” çiftlik halkının evinde ancak hasat ve ekim zamanı kalabileceğine dair “misafirlik”le sınırlı bir hak getirmektedir. Buna ek olarak, çiftlik ahalisinin eğlence düzenlemek için taciz edilmemesi gerektiği de açıkça yazılmıştır. Maddenin bu şekilde kaleme alınmış olması, benzeri olayların, yani çiftlik sahiplerinin keyifleri için işçilerin evinde vakit geçirmesinin sık sık gerçekleştiğini düşündürmektedir. Nitekim kayıtlarda açıkça zikredilmese de, bu maddeye dayanmış olabilecek bazı vakalardan aşağıda bahsedilecektir.

Nizamnamenin beşinci maddesine göre köylü/işçi eğer iki yıl üstüste *icare-i zemin* (yer kirası) olarak belirlenmiş 1/9 oranındaki kirayı ödemekten

---

⁴⁴ Şentürk, 133.

⁴⁵ Şentürk, 133.

⁴⁶ Şentürk, 134.

geçerli bir sebep olmaksızın imtina ettiyse bu durumda toprak aynı koşullarda bir başkasına verilebilir. Bu durum klasik dönemde mevcut olan miri arazinin hukuken geçerli bir sebep olmaksızın boş bırakılmaması gerektiğine dair düzenlemenin bu dönemde de devam ettiğini ve çiftliklerde de geçerli olduğunu göstermektedir. Yine de klasik dönemin miri arazisinde tasarruf yetkisini haiz köylüye göre çiftlikteki kiracının durumu ağırlaştırılmıştır, miri arazi sisteminde geçerli olan üç yıl⁴⁷ yerine iki yıllık bir üst limit söz konusudur. Ancak çiftlikte kiracının bir ortakçı kullanma hakkı vardır; eğer ki köylü kendi ekip biçecek durumda değilse bir başkasından yardım alabilir ve kirayı ödeyebilirse bu geçerli bir ödemedir, toprağı elinden alınmaz⁴⁸. Buna benzer bir hükmün klasik dönem kanunnamelerinde yer almadığını belirtmek gerekir. Bu tip maddelerin temel gerekçesi topraktan elde edilen vergi veya kira tipi gelirlerde devamlılığın sağlanmasıdır. Nizamnamede miri araziyle benzer bir düzenleme, ölüme bağlı devir meselesidir. Tıpkı miri arazide olduğu gibi, ölümden sonra köylü/üreticinin mirasçıları da, nizamnamenin yedinci maddesine göre toprağı kiracı olarak kullanmaya devam etmektedirler. Yedinci maddede oğlu, kızı ve başka akrabaları kaldığı takdirde toprağın onlara bırakılacağı belirtilmiştir.⁴⁹ 1858 Kanunname-i Arazisi'nde de bir oğlu ve bir kızı kalan müteveffanın arazisinin ikisine eşit olarak intikal edeceği düzenlenmiştir.⁵⁰ Bu bağlamda köylünün işçi haline gelmesi, fakat kiracılığın yine ömür boyu sürmesi söz konusudur.

Nizamnamede çiftlik sahibinin hakları kısıtlanmamış, ancak ashab-ı çiftliğin toprak ve çiftlik üzerindeki hakları tasarruf olarak tanımlanmıştır; bu durum nizamnameye atıfta bulunan defterdeki sadrazam emirnamelerinde de geçerlidir⁵¹. Radovanovic Osmanlı yönetiminin bu tip çiftlikleri özel mülk olarak kabul etmesinin, istisnai denebilecek bir olgu teşkil ettiği üzerinde durur; buna göre bazı çiftlikler mülk olarak kabul edilmiştir, ancak bu durum genele özgü değildir.⁵² Yazara göre layihalarla amaçlanan hedeflerden biri

⁴⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 2*, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 66.

⁴⁸ Şentürk, 134.

⁴⁹ Şentürk, 134.

⁵⁰ Kanunname-i Arazi", 113. Oğlan ve kız arasında miri arazi tasarrufunun eşit paylaşımı ilkesi ilk defa 1847 yılında kabul edilmiştir. Bu düzenlemenin öncesinde köylünün bir oğlu ve bir kızı varsa tasarruf hakkı sadece oğlana bırakılırdı.

⁵¹ "...çiftlik sahipleri hukuk-ı tasarrufiyelerinden mahrum olmak...". Köksal ve Erkan, 177-178.

⁵² Radovanovic, 155.

çiftliklerde yeknesak bir üretim sürecini hukuki düzene bağlamaktır.⁵³ Ancak bu yeknesaklığın sadece tek bir kazayı kapsayacak nitelikte olduğu da açıktır. Osmanlı nizamnamelerinin esasen baştinalı, yani köylünün kendine ait ayrı bir toprağı olduğu çiftlikleri düzenlediğı ve diğer çiftliklerde toprak sahibinin köylüye kiraladığı durumlarla ilgilenmediğı üzerinde duran Radovanovic, köylünün sadece kiracı olduğu toprakta çiftlik sahibinin haklarının daha fazla olduğunun altını çizmektedir, ancak diğer durumda da yalnız tasarruf hakkından bahsedilemez⁵⁴. Yazarın temel kaygısı, “çiftlik sahipliğı”nin “mülk mü tasarruf mu” tartışmasından daha farklı bir biçimde tartışılabilmesidir.

Niş Nizamnamesi'yle aynı tarihte yürürlüğe giren Leskofça Nizamnamesi'nde de maddelerin önemli bir kısmı aynı biçimde yer almaktadır. Her iki nizamnamenin Vidin hakkında 1851 yılında yürürlüğe giren nizamnameyle benzerlikler taşıdığı dikkati çekmiştir⁵⁵. İrade Vidin'de *gospodar* adı verilen yerel elitin arazisinin esham bedeli karşılığı miriye devredilmesini ve reayaya satılmasını içermektedir.⁵⁶ Köylülerin toprağı kendilerine ait gördükleri, bu nedenle de tekrar para ödeyip toprağı “satın almaya” pek de hevesli olmadıkları anlaşılmaktadır. Leskofça Nizamnamesi bazı yerel uygulamaları kapsayan farklı maddeler içermektedir; örneğin baştinaların çayıra çevrilme yasağı bunlardan biridir⁵⁷.

Nizamnamelerle toprak ve çiftlik sorununa dair öngörülen çözümlerin ne ölçüde uygulanabildiğı problemlidir⁵⁸. Mehmed Emin Paşa Üsküp'teyken Niş valisine gerek Niş Çiftlik Nizamnamesi'nin gerek Leskofça çiftlikleri için hazırlanan nizamnamenin Bulgarcaya çevrilmesi ve bundan sonra bölge çiftliklerinde çalışan bütün *zürraya*⁵⁹ dağıtılmasına dair bir emir yazmıştır⁶⁰. Modernleşme öncesi dönemde yürürlüğe giren *kanunname* tipi belgelerin resmi görevlilere dağıtılması ve bu görevliler üzerinden halka duyurulması bilindik bir uygulamadır, ancak bir belgenin çevirisinin yapılması ve özellikle üreticiye dağıtılması artık yeni bir dönemin ruhunu işaret etmektedir. Öte yandan bu dağıtım işlemi nizamnamelerin yürürlüğe girmesinden neredeyse bir yıl sonra (kayıt H. 5 Rebiyülevvel 1277/M. 21 Eylül 1860 tarihlidir) düşünülmüştür; bu durum bir gecikme olarak kabul edilebilir. Sadrazamın

---

⁵³ Radovanovic, 38.

⁵⁴ Radovanovic, 154.

⁵⁵ Radovanovic, 39.

⁵⁶ Şentürk, 95.

⁵⁷ Farklar için bkz. Terzibaşoğlu, 27.

⁵⁸ Köksal ve Erkan, 17.

⁵⁹ Ziraat eden, üretici.

⁶⁰ Köksal ve Erkan, 211-212.

emri bir yandan da Nizamnamelerin ne şekilde uygulanması gerektiğine dair bazı talimatlar içermektedir. Çiftlik yönetimi bakımından teamülün altı çizilmektedir. Özellikle üreticiden alınan kira konusunda kadimden beri alınan kiradan farklı bir miktarın alınmaması esastır, hatta valiye yollanan emirde, çiftlik sahibi ve üretici arasında teamül-i kadime uyulması gerektiği, eğer teamülde nizamnamede düzenlenenden daha az kira alınıyorsa bunun bozulmaması gerektiği düzenlenmiştir. Yine emirde, Nizamname tercüme edildikten sonra, iki taraf da bunu tercih ederse örf adete göre sözleşme yapılacağı da belirtilmiştir. Esasen, Niş Nizamnamesinin 12. maddesinde de icare-i zeminin örf adete göre, yani 1/9 oranında alınması gerektiği düzenlenmiştir⁶¹. Tercihin taraflara bırakılması bir yanı sıra potansiyel kötüye kullanımın mevcut olduğunu düşündürebilir, köylünün kendi arzusunu kabul ettirebileceği bir gücü olup olmadığı bu şüphelidir. Öte yandan teamüle uyulması talebi bazen üretici-köylüden de gelmektedir.

Gerek nizamnamelerde, gerek sadrazam emirlerinde teamülün üzerinde durulması reform süreci açısından yumuşak bir geçişin tercih edilmesine dair bir politikanın benimsendiğini de göstermektedir. Buna rağmen ani değişiklikler planlanmamış değildir. 1844'te Niş'te tımar sistemini kaldırmaya yönelik bir tasarı düşünülmüş ve buna dair bir emir 1845'te yürürlüğe girmiştir. Planın bir parçası da sipahilerin klasik imtiyazlarını kaldırmak ve onları maaşlı askere dönüştürmektir. Ancak bu plan tam da tasarlandığı gibi gitmemiştir. Nitekim 1860'larda ve 1870'lerde Niş'te halen miras gibi bırakılabilen tımarların mevcut olduğu dikkati çekmiştir⁶². Bölgedeki toprak yapısının karmaşık bir hukuki niteliği haiz olduğu kesindir. 1860'larda Rumeli'de aslında toplamın %80'ini oluşturan köylü çiftliklerinde de, büyük plantasyon tipi çiftliklerde de pazara yönelik bir tarımın yayıldığı tespit edilmiştir⁶³. Niş ve Leskofça'da yeknesak bir vergi-arazi sistemi oluşturmak yerine teamüllerin ve yerle özgü kuralların devam ettirilmesi benimsenmiştir. Bu çözümün 1840'lardan beri devam etmekte olan "isyan iklimi"ni yatıştırmak açısından ne derece faydalı olduğu ayrıca tartışılabilir. Ancak 1840-1860 yılları arasında yaşanan sürecin hem nizamnamelerin ortaya çıkmasında, hem de Mehmed Emin Paşa'nın teftiş için görevlendirilmesinde payı olduğu kesindir. Bir sonraki bölümde Niş ve Leskofça'nın içinde bulunduğu bu siyasi-sosyal durum dikkate alınacaktır.

⁶¹ Şentürk, 135.

⁶² Radovanovic 30-33.

⁶³ Kate Fleet ve Svetla Ianeva, *Ottoman Economic Practices in Periods of Transformation: The Cases of Crete and Bulgaria*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 117.

II. 1840-1860 YILLARI ARASINDA NİŞ VE LESKOFÇA

Bu makalede Niş ve Leskofça’da toprak meselelerine dayanan bazı şikâyetlerin 1840’lardan beri süregelen sorunların bir sonucu olduğu düşünülebilir. Bazı siyasi koşullar ise çok daha uzun bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı-Habsburg savaşlarının devam etmesi, sınır bölgesinde sık sık karışıklığın yaşanmasına ve toprağın el değiştirmesine yol açmıştır. Dini açıdan Niş kozmopolit bir şehirdir; ancak 18. yüzyıl boyunca Hristiyan nüfusla Müslüman nüfusun eşitlendiği bilinmektedir. 19. yüzyıldaysa şehirde Hristiyanların çoğunluğu söz konusudur. Az da olsa Yahudi nüfusun da şehirde barındığını belirtmek gerekir⁶⁴. 1837 yılında Niş bir veba salgını atlatmıştır ki; Machiel Kiel bu nedenle özellikle Müslüman nüfusun epey azalmış olduğunu belirtir. 1840 yılında bölgede ağırlığı Sırp’lardan oluşan on altı bine yakın bir nüfus söz konusudur⁶⁵. İdari olarak 1831 yılında Niğbolu sancağının bir parçası olan Niş, 1834’ten itibaren Rumeli’de bazı eyaletlerin tekrar düzenlenmesini içeren reform sürecinden etkilenmiştir⁶⁶. Bazı kaynaklarda 1839 yılında, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilanından sonra Bulgaristan’ın, Niş, Vidin ve Silistre olarak üç vilayete ayrıldığı ifade edilmektedir⁶⁷. Radovanovic ise Niş’in 1836’dan sonra, yeni tipte nispeten küçük eyaletlerden biri haline geldiğini belirtir. Yazar ayrıca Niş’in 1847 (H. 1263) Salnamesi’nde “eyalet” olarak düzenlenmiş olduğunu ifade eder; ancak yazar doğrudan salnameye atıf yapmamıştır. Salnameye bakıldığında Niş’in eyalet olarak kaydedilmiş olduğu görülmektedir⁶⁸. Ancak isyanlar ve 19. yüzyılın idari reform sürecindeki yenilikler nedeniyle Niş’in statüsü de zaman içinde değişecektir⁶⁹.

⁶⁴ Florian Riedler, “Communal Boundaries and Confessional Policies in Ottoman Nish”, *Journal of the Economic and the Social History of the Orient* 61, (2018), 731.

⁶⁵ Machiel Kiel, “Niş”, *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, 148.

⁶⁶ A. Cevat Eren, “Niş”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (MEB İA), C. 9, 1988, 296; Mead Osmani, *19. Yüzyılda Niş Sancağı*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 28.

⁶⁷ Şentürk, 91-92; Kiel, “Niş”, 149.

⁶⁸ Radovanovic, 13; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1263 (1847)*, İSAM Kütüphanesi Osmanlı

Salnameleri Veri Tabanı (çevrimiçi: <http://ktp.isam.org.tr/salname/sayilar.php?sidno=D02467> 08.02.2023), 81. (Sayfa numarası sonradan arşivciler tarafından eklenmiştir.)

⁶⁹ 1839 tarihli reform açısından Şentürk ve Kiel, Niş hakkında vilayet kavramını kullanırken Mead Osmani ve Salih Pay, A. Cevat Eren’e atıfla eyalet kavramını kullanmışlardır. Osmanlı idari düzeninde vilayet ve eyalet kavramlarının bazen aynı anlamda veya birbiri yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte vilayet

1840 yılında Niş'te cizyenin *kocabaşı* ve vekilleri tarafından toplanacağı düzene bağlanmıştır. Halil İncik bu değişimi gayrimüslim nüfus açısından olumlu bir gelişme olarak yorumlamaktadır. Ancak Hristiyan nüfusun sorunlarının bu düzenlemeden sonra da sürdüğünü belirtir⁷⁰. Esasen *kocabaşı* Tanzimat öncesi dönemden kalma bir görevlidir; nitekim İncik eski usul yerel görevlilerin Tanzimat düzeniyle tam bir uyum içinde çalışmadıklarını belirtmiştir. Bu uyumsuzluk 1849'da yerel beylerin isyanıyla reformun kesintiye uğradığı Bosna için de geçerlidir⁷¹. 17. yüzyıldan itibaren önce gayrimüslim reaya temsilcisi gibi bir görev üstlenen *kocabaş*ların yetkileri zaman içinde genişlemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, *kocabaş*ları, çiftlik kiracılarının memnuniyetsizliğine esas sebep olan kişiler olarak işaret eder; Paşa'ya göre *ashab-ı alakanın* her zaman "hoş tuttuğu" *müstecirlerin*⁷² durumu, zenginleşen ve çiftlik "satın almaya" başlayan *kocabaş*lar yüzünden bozulmuştur⁷³.

Leskofça da, tıpkı Niş gibi kozmopolit niteliktedir; ancak şehirde Müslüman nüfus çoğunluktadır. 18. yüzyıldaki sınır ihtilaflarından Leskofça da etkilenmiştir. Şehir 19. yüzyıl başında Sırp isyanları sırasında sık sık savunma hattında kalmıştır⁷⁴. 1837 yılında Leskofça yaklaşık on beş bin nüfuslu bir yerdir. Niş ve Leskofça arasında Morava ovasının da verimli bir tarım merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bağımsız Sırbistan kurulduktan sonra

---

kelimesi bazen sancak anlamında da kullanılmıştır. Bilindiği üzere modern dönem öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra idaresi eyaletler şeklinde düzenlenmiş idi. Eyaletler kendi içlerinde sancak-livalara ayrılırdı. Vilayet ve eyalet kavramları arasındaki ikilik 1864 ve 1870 nizamnameleriyle sona ermiştir. Bu iki nizamnamenin düzenlemelerine göre, sancak yerine kullanılan vilayet kavramı ve sancağın bir üst idari birimi olan eyalet kavramından ikincisi tamamen ilga edilmiştir. Bu iki nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra artık il anlamında vilayet kelimesi kullanılmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C. 51, S. 201, (1987), 1222; (1215-1240) Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994), 258; Osmani, Mead, ve Salih Pay, "Niş Sancağı'nın İdari Yapısı (1839- 1878)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, (2022), 133.

⁷⁰ Halil İncik, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (İstanbul: Eren Yayınevi, 1992), s. 7.

⁷¹ İncik, 10.

⁷² Kiracı.

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir 13-20*, 106-107.

⁷⁴ Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyıl Şafağında Balkanlar*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 124.

⁷⁵ Kiel, "Leskofça", 157.

ise sınıra en yakın olan kesimler için ilginç bir uygulama söz konusudur; 1830'ların başında İsvirlik Sırpaları'nın Osmanlı tarafında, Osmanlı tebaasının da Sırp tarafında toprakları kaldığı için karşılıklı geçişlere bir süre tahammül edilmiştir⁷⁶. Bu geçişlerin bir amacı toprakların ehil, araziye bilen kişiler tarafından işlenmesi olmalıdır; ancak birkaç yıl içinde bu uygulama son bulmuştur. Bölgede olayların karışmasında bu geçişlerin ne kadar etkisi olduğu tartışılabilir, iç dinamikler de isyanı hazırlamak açısından yeterli gözükmemektedir.

Niş'te 1841 yılında patlayan isyanın tekil bir vaka olmadığı, bölgenin yüzyıl başından beri Sırbistan'ın bağımsızlık mücadelesine tanık olduğu, 1830'lu yıllarda da aynı coğrafyada farklı şehirlerde küçük çapta ayaklanmaların gerçekleştiği bilinmektedir⁷⁷. 1841 yılının Mayıs/Haziran aylarında (H. Evail-i Rebiyülahir 1257), Rumili Müşiri Dilaver Paşa'ya Niş'te meydana gelen vergi isyanı hakkında bir ferman yollanmıştır. Bu fermanla Niş'teki isyanın Şehirköy'e de sıçradığı bilgisi yer almaktadır. Fermanın dili biraz eski tiptir, mühimme defterlerinde sık sık görülen "meseleyi araştırıp gereğini yapın" anlayışına benzer bir şekilde masum olanla olmayanın ayrılması, *fesadın* kim olduğunun tespit edilmesi ve "haklarından gelinmesi" için paşaya talimat verilmiştir⁷⁸. Niş isyanlarını inceleyen Ahmet Uzun da Ahmet Lütfi Efendi'nin Tarih-i Lütfi eserine atıfla, Arif Hikmet Bey'in bölgedeki vergi isyanlarında *fesadın* kışkırtıcı rolünün altını çizdiğine ve yerel yetkililerde pek de kusur bulmadığına dikkati çekmiştir⁷⁹. *Fesad* kavramı Osmanlı tarihinde pek çok farklı anlamda kullanılmıştır, örneğin erken modern dönemde haydutluk, tütün içmek, kahve içmek, kamusal düzeni bozan basit eylemler (laf atmak vb), zina vb benzeri fiiller *fesad* olarak kabul edilmiştir. İsyen niteliğinde bir eylemin de kamusal düzeni bozması hem de hali hazırda İslam ceza hukukundaki yeri⁸⁰ sebebiyle *fesad* olarak

⁷⁶ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü III (Osmanlı Öncesi, Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Sonrası Sırbistan Türklüğü)*, (Üsküp: Logos, 2010), 374-375.

⁷⁷ Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period: The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies* C. 11, S. 2, (1975), 105.

⁷⁸ Ahmet Refik Altınay, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 79-80.

⁷⁹ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, (İstanbul: Eren Yayınevi, 2002), 45.

⁸⁰ İsyen (*bagy*) suçunun had cezasıyla mı yoksa tazirle mi cezalandırılması gerektiği konusunda bir tür belirsizlik olduğu söylenebilir. bkz. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Bs., (İstanbul: Beta Yayınları, 2012), 184, 195.

değerlendirilmesi çok da şaşırtıcı olmasa gerektir. Aynı dönemde Yakup Paşa'nın olayları bir nebze daha farklı değerlendirdiği dikkati çekmiştir. Paşa'ya göre, Niş'te hali hazırda isyana meyilli bir reaya mevcuttur. Ancak olayları tırmandıran temel sebep vergi miktarının belirlenmesine dairdir. Niş halkı özellikle vergilendirme konusunda örf-adeti sık sık bir mazeret olarak ileri sürmüştür; bu durum yeni ortaya çıkan bir vergiye karşı halkın başlıca savunmasıdır⁸¹. Daha önce vergi mükellefi olmayan kesimlerin –Niş özelinde Müslüman halk ve Avrupalı tacirler- Tanzimat reformlarıyla mallarını mülklerini kaydettirmeye dair zorunluluklarla karşılaşmaları da hoşnutsuzluğu beslemiştir⁸². Nitekim malların *mülk* olarak kaydedilmesi süreci de problemlili geçmiştir; köylüler topraklarının olduğundan fazla gösterildiğini özellikle şikâyet etmişlerdir⁸³. Vergilendirmeden şikâyet edenlerin daha ziyade zengin köylü kesim olduğunu belirtmek gerekir⁸⁴.

Bölge halkının yerel yöneticilerden hoşnutsuzluklarını çeşitli şekillerde ifade ettikleri dikkati çekmektedir. Bu bağlamda şikâyet sistemi, halkın hukuksuzlukları dile getirmesini, merkezi yönetime daha yakın kesimle iletişim kurmasını sağlayan bir araç olarak etkisini sürdürmektedir. 1841 yılında Niş, Leskofça ve Ürgüp kazalarından Niş Paşası hakkında bir şikâyet gelmiştir. Bu şikâyetler farklı sebeplere dayanmaktadır; ancak bunların arasında ağır vergilendirme ve ahalinin kızlarının “*türkü çağırma ve hora oynama*”ya zorlanması gibi bazı ithamlar dikkati çekmektedir. Şikâyet metninin dilinden anlaşıldığı kadarıyla şarkı söyleme ve dans etme bir yere kadar “idare edilebilir”ken daha vahim ithamlar da mevcuttur; “*kızlarımızı zorla tasarruf etme*” bunlardan biridir⁸⁵. Bu ithamın cinsel suç kapsamına girmesi kuvvetle muhtemeldir; ancak elbette fiilin niteliği üzerinde durmak gerekir. Reayanın dilekçesine göre öncelikle Paşa onları “*kızlarınızı getirmez iseniz cümlelerinizi balta ile harab ederim*” diyerek tehdit etmiştir. Ayrıca subaşından kızları toplamasını, kızını yollamayanın meydanda dövülmesini de talep etmiştir. Aynı dilekçede Paşa'nın bir şikâyeti değerlendirmeyi reddettiği de kayda geçmiştir, ancak bunun arkasında köylülerin bir Müslümana karşı

---

⁸¹ Uzun, 46.

⁸² Uzun, 45-48, 51.

⁸³ Halil İnalçık, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, haz. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2006), 124.

⁸⁴ İnalçık, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, 125.

⁸⁵ Uzun, 103.

Müslüman şahit getirememeleri yatmaktadır⁸⁶. Şer'î hukuk bakımından düşünüldüğünde bu red geçerlidir; ancak dilekçenin içeriği yeni bir hak talebinin doğuşunu da işaret etmektedir. Kadı huzurunda adalet ararken bu yargının kurallarını bilen ve ona uygun davranan gayrimüslimler dilekçede Tanzimat döneminin eşitlik ilkesinden kaynaklanabilecek bir düşünceyi tercih etmektedirler. Bu dilekçenin özelinde şikâyet edilen olaylar arasında zorla İslam dinini kabul ettirme iddiasının olması da dikkate alınmalıdır. Dilekçenin bütününde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun olumlu bir şekilde değerlendirildiği görülebilir, hattın hem bir meşruiyet kaynağı, hem de bir refah aracı olduğu vurgulanmıştır⁸⁷. Yerli kadınlar ve yönetici elit arasındaki sorunların dile getirildiği farklı şikâyetler mevcuttur. Bunların bir kısmının abartılı iddialar olması mümkündür. Yine de bu tip gerginliklerin dikkat edilmesi gereken meseleler olduğu düşünülebilir. Niş'te bu yaşanan olaylar, Sabri Paşa'nın görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır; gerekçe Paşa'nın olayı yeterince araştırmamış olmasıdır.⁸⁸

Halil İnalçık, tüm bu sorunların arasında Sırbistan'ın etkisine dikkat çeker. Kocabaşı Milyo tarafından yönetilen köylülerden oluşan isyancılar, bazı değirmenleri işgal etmiş ve Müslüman nüfusu katletmiştir⁸⁹. Rusya kökenli müfettişlerin raporları ise temel meselenin sultanın yerel görevlileri olduğunu belirtmektedirler. Rus raporlarına göre reformlar başarıya ulaşmamış; bu da zulmün devamına sebep olmuştur⁹⁰. Öte yandan, Tanzimat'ın yeni vergilendirme sistemi de köylüler için sorun yaratabiliyordu. Nitekim Arif Hikmet Bey, Niğbolu'dan Vidin'e giderken Müslüman ve Gayrimüslimlerden oluşan bir grubun şikâyetlerini dinler: "*Köylüler 'Bizlerin avuç içi kadar bağlarımız var, üzerlerimize anları emlak deyu tahrir etdiler', şeklinde şikâyette bulunmuşlardır. Kendilerine 'Eğerçi avuç içi kadar bağ mukabilinde on dört dönüm bağ vergüsü talep olunur ise, o zaman niza olunur. Şimdi mucib-i niza yoktur' denilmiştir*"⁹¹. Tartışmanın sonuna doğru köylüler yoksulluklarından bahsedip hiç vergi vermediklerini, eskiden ellerinde olan azıcık malın mülk kaydedilmesiyle geçim sıkıntısı yaşayacaklarını da belirtmişler: "*Biz fukara güruhuyuz. Bizim beş on kuruşluk emvalimizi tahrir edüp bizlerden vergü talep edecekler imiş. Bizim*

⁸⁶ Uzun, 51.

⁸⁷ Uzun, 105.

⁸⁸ Köksal ve Erkan, 19; Radovanovic, 22.

⁸⁹ İnalçık, 29-30.

⁹⁰ Pinson, 112.

⁹¹ Aydın, "Arif Hikmet Beyefendi", 83-84.

asla vergü verdiğimiz yokdur."⁹² Arif Hikmet Beyefendi, verginin maddi güce oranlı olarak alınması gerektiğini yineler; içlerinden birkaçının kendisiyle birlikte Vidin'e gidip o dönemde oraya gidecek olan Niğbolu muhassılına şikâyetle bulunabileceğini söyler ancak köylüler bu ziyareti daha sonra gerçekleştirilmeyi uygun bulurlar⁹³. Halkın öteden beri alışmış olduğu vergi düzeninin yönetim tarafından değiştirilmesi her şekilde tepkiye yol açmaktadır.

Bu dönemde genel bir çare olarak Arnavutların isyanı bastırmak için kullanılmaları söz konusu olmuştur; ancak bu çözüm de isyanı bastıran kişilerin yeni bir mağduriyet yaratmasıyla sonuçlanmıştır. Arnavutların yağma yapmamaya söz verdikleri ancak bu sözü tutmadıkları bilinmektedir⁹⁴. Osmanlı hükümetinin Niş'teki isyanın gerekçelerini araştırmak için Ahmet Tevfik Bey'i görevlendirildiği, vergide indirimle gidildiği anlaşılmaktadır, sultan af da ilan etmiştir⁹⁵. Mark Pinson, Niş isyanını değerlendirirken halkın Tanzimat reformlarını ne şekilde algıladığına dair literatürden örnekler üzerinde durur. Yazara göre gayrimüslimler için reformlar olumlu nitelikte olabiliyordu, oysa taşradaki muhafazakâr Müslüman yönetici kesimin imtiyazını kaybetmesi ve dolayısıyla reform sürecini uygulamaya geçirirken yavaş hareket etmesi söz konusuydu.⁹⁶ Yazar eski ve yeni arasındaki geçişin yarattığı probleme dair bir örnek de verir: Merkezi hükümet *muhassıl* gibi yeni memurları atarken eski dönemden kalma mültezimlerin görevden almamıştır. Aslında muhassılın mültezim tarafından yaratılan sorunları çözebilmesi beklenmiş, ama zaman içinde muhassıllar hakkında şikâyetlerin de azımsanmayacak hale geldiği görülmüştür.⁹⁷

1842 yılında Osmanlı yönetimi bölgedeki sorunları çözmek için bir vergi reformu yapmayı denemiştir. Reayanın cizye ödemeye yeterli gücü olmadığı tespit edildikten sonra vergilendirmede buna uyumlu bir indirim yoluna gidilir. Temel sorunlardan biri, kayıtlar ve gerçekte olan biten arasındaki uyumsuzluk iddialarıdır; örneğin yeterince verimli olmayan bir tarla verimli diye kaydedilince vergilendirmede problem çıkmaktadır⁹⁸. Problemler devam

⁹² Aydın, "Arif Hikmet Beyefendi", 83-84.

⁹³ Aydın "Arif Hikmet Beyefendi", 85.

⁹⁴ İnalçık, Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, 126.

⁹⁵ Uzun, 49.

⁹⁶ Pinson, 105.

⁹⁷ Pinson, 106.

⁹⁸ Uzun, 68-69.

ettiği için 1850 yılında Niş ve Vidin’de Ferik Rıza Paşa tarafından bir teftiş daha yapılmıştır. Ancak bu dönemde isyanların tekrar hareketlenmesi üzerine, içinde Âli ve Fuad Paşaların da yer aldığı özel bir komisyon görevlendirilir⁹⁹.

1858-1859 yılında Niş ve Leskofça’da Hristiyan köylü-üretici ve Müslüman çiftlik sahibi arasındaki sorunlar devam etmektedir. Yücel Terzibaşoğlu, Meclis-i Vâlâ kayıtları üzerinden köylülerin tapu ile tasarruf ettikleri toprak üzerinde çiftlik sahiplerinin haksız müdahalelerinden bahseder; bu şikâyetler yerel meclis üzerinden merkeze aktarılmıştır¹⁰⁰. Kiracılar çiftlik sahiplerini angarya benzeri uygulamaları sürdürmekle suçlamışlardır. Buna karşın toprak sahipleri de kiracıların toprak üzerindeki haklarını kullanmalarına engel olduğunu iddia etmektedirler. Bir yandan da yerel meclis üyeleriyle bağlantılı olup kararları istedikleri gibi geçiren ayanlar mevcuttur¹⁰¹. Mehmed Emin Paşa’nın raporlarında Niş’teki temel meseleler yerel memurları yozlaşmışlığı ve rüşvet gibi klasik ithamları içermektedir. Aynı belgelerde özellikle yerinden edilen, görevinden alınan ayanın adamlarının sorun yaratabildikleri üzerinde de durulmuştur¹⁰². Bu şikâyetler eski ve yeni arasındaki geçiş sancılarının bir sonucu olmalıdır. Yeni atanan memurların değişimi başlatacak kadar uzun bir süre yerlerinde kalmamaları da söz konusudur; özellikle Bulgaristan’da rotasyon süreci bir memurun tam yerleştiği ve bölgeyi tanıdığı zaman başka bir yerde görevlendirildiği dikkati çekmiştir. Bu durumda da aynı tanıma ve alışma süreci tekrar başlamaktadır¹⁰³.

Mehmed Emin Paşa’nın teftiş heyeti görev yaptığı süreç boyunca halkın seslerini yöneticilere duyurmak üzere başvurduğu mercilerden biri olmanın ötesinde, bir tür karar mercidir. Nitekim Radovanovic Mehmet Emin Paşa ve teftiş heyetinin bu süreçte geçici bir mahkeme olarak iş yaptığı kanısındadır¹⁰⁴. Makalenin bundan sonraki bölümü, heyetin çözüm bulmaya çalıştığı ve yukarıda Niş Paşası hakkındaki ithamla benzerlik taşıyan bazı olaylar üzerinden bu karar sürecini inceleyecektir.

---

⁹⁹ İnalçık, 22.

¹⁰⁰ Yücel Terzibaşoğlu, *The Ottoman Agrarian Question and the Making of Property and Crime in the 19th Century*, *Ottoman Rural Societies and Economies* ed. Elias Kolovos, (Girit: University of Crete Press, 2015), 313-314.

¹⁰¹ Köksal ve Erkan, 16.

¹⁰² Köksal ve Erkan, 184.

¹⁰³ Pinson, 103-104.

¹⁰⁴ Radovanovic, 46.

III. NİŞ ÇİFTLİKLERİNDE “CEZA HUKUKU”NA DAİR İDDİALAR

Teftiş defterinde yer alan ve makalenin bu bölümünde incelenecek olayların karmaşık iddialara dayandığı söylenebilir. Metinlerde tam anlamıyla ceza hukukuna dair herhangi bir terminolojinin kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Bu eksikliğin çeşitli sebepleri olabilir. Köylülerin şikâyeti üzerine başlayan sürecin tam anlamıyla bir ceza yargısı olmadığı, dolayısıyla hukuki terimlerin kullanılmadığı düşünülebilir. Ama belgeler incelendiğinde, verilen kararlara bakılacak olursa heyetin bir tür karar yetkisi mevcuttur. Bu durum, konunun heyetçe “idari bir mesele” olarak algılanıp çözüme bağlandığını düşündürmektedir. Makalede “ceza hukuku” üzerinde durulmasının sebebi, çiftliklerde yaşayan kiracı-üreticilerin çiftlik sahipleri hakkındaki ithamlarının, kanıtlanamamış olsalar da, hem kadına karşı cinsel nitelikte saldırıyı, hem de bir hak gasbını içermesidir. Bu şikâyetlerin bir kısmının haksız nedenlerle yapılmış olabileceği dikkate alınması gereken bir ihtimaldir. Her halükârda iki olayda da gerçekleşen şikâyetin benzer nedenlere dayanması ve benzer iddia/savunmaları içermesi, özellikle *hora deptirmek* tarzında ithamların tekrar edilmesi bölgedeki ilişkilerin ve şikâyetler üzerine heyetin verdiği kararların değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

A. Maluşışna Çiftliğinde Namus ve Mülkiyet Meselesi

Niş bölgesinde Maluşışna adı verilen bir çiftliğin mensuplarından Yivan, çiftlik sahibi Abbas Bey hakkında bir dilekçeyle şikâyette bulunur¹⁰⁵. Şikâyetin konusu biraz karışıktır ve süreç boyunca iddialar farklı yönlere gitmektedir. Belgenin başında Yivan'ın iddiasına göre Abbas Bey, evini her ziyaret ettiğinde kızını kendisine hizmet etmeye ve şarap sunmaya zorlamaktadır. Buna ek olarak kızını kaçırmıştır. Yivan'ın iddiaları bu kadarla kalmaz, yine söylediği kadarıyla Abbas Bey Yivan'ın *poymasını*¹⁰⁶ Jifko

¹⁰⁵ Terzibaşoğlu bu şikâyetten bahseder; ancak detaylı bir değerlendirmesini yapmaz. Bkz. Terzibaşoğlu, *Landed Estates*, 16.

¹⁰⁶ Metinde “koyunlarının durduğu” bir yer olarak tanımlanan bu birimin bir tür ağıl olması mümkündür. Ancak aynı zamanda Yivan poyatanın dağda olduğundan bahseder; dolayısıyla eve çok yakın olmayan bir tür ağıl veya arsa olabilir. bkz. Köksal ve Erkan, 426. Başka bir kaynakta, Kırklareli çevresinde hayvan otu konulan yerler için poyata kelimesinin kullanıldığı dikkati çekmiştir. Bkz. Hakkı Özkaya, “Kırklareli İli Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 3, (Nisan 2015), 37.

isimli *kavancıya*¹⁰⁷ vermiş, hıncından ağaçlarını kestirmiş ve subaşı Aziz aracılığıyla da tarlasına el koymuştur¹⁰⁸. Kayıttan olayın Mehmed Emin Paşa'ya aksettirildiği ve hem Yivan'ın hem de Abbas Bey'in huzura çağrıldığı anlaşılmaktadır. Dilekçenin doğrudan teftiş heyetine ve sadrazama verildiği belgenin dilinden yola çıkarak tahmin edilmektedir. Belgede kullanılan "*li ecli'l-muhakeme meclis-i acizanemize celb*" ifadesiyse heyetin bir tür yargılama faaliyeti gerçekleştirdiği fikrini pekiştirmektedir. Yivan'ın huzura çıktığında tercüman aracılığıyla sorguya çekildiği de kayda geçirilmiş, hatta Yivan'ın sözlü ifadesiyle dilekçesinin arasında tutarsızlık olduğu dile getirilmiştir.

Abbas Bey, Yivan'ın iddialarına karşı uzun zamandır çiftliğe uğramadığını, çiftlikte işi olduğu zaman kendi konağında oturduğunu, o zaman da sadece yaşlı bir Bulgar kadını hizmetçi olarak tuttuğunu belirtmiştir¹⁰⁹. Yivan'ın evinde üç-dört yıl önce Leskofça'dan dönerken hava koşulları nedeniyle kasabaya inemediği ve konağı o zaman harap olduğu için birkaç gece misafir olmak zorunda kaldığını, ancak bu süreçte herhangi bir hizmet beklemediğini ve kızına dair iddiaları asla kabul etmediğini belirtmiştir. Bu cevaptan sonra Yivan'ın iddiasını değiştirdiği görülür, Yivan burada bir mazeret olarak arzuhalcinin kendisini yanlış anladığını iddia eder. Abbas Bey'in kendi evinde konakladığı süreçte onun ağzından herhangi bir talep duymadığını belirten Yivan, buna karşın kızının Bey'in bulunduğu yerden hızla ayrılıp poyataya geldiğini ve Abbas Bey'in subaşısından Bey'in kızını ona yollamasını talep ettiğini duyduğunu, kendisi reddedince Bey'in gücendiğini ve subaşının poyatayı alıp Jifko'ya verdiğini, koruyu da Jifko ve Petre'ye kestirdiğini iddia eder. Bunun üzerine subaşı Aziz huzura çağrılır. Aziz'in tüm suçlamaları reddettiği, itham edilen Jifko ve Petre'nin de sorgulandığı kayda geçer. Her ikisi de suçlamaları reddederler; ancak Jifko on yıl önce bir baştinanın mahlul kaldığını, bunun Abbas'ın adamı Hasan tarafından Istoyalko'ya verildiğini belirtir. Istoyalko'nun birkaç sene sonraki ölümünden sonra baştina arazisi, yakında bir poyata inşa eden Jifko'ya verilmiştir ve kendisi de buradan elde ettiği gelire geçinmektedir. Jifko ayrıca baştinayla Yivan'ın poyatasının karşılıklı olduğunu söyler. Petre de bu ifadeyi onaylar. Bunun üzerine Yivan tekrar iddiasını değiştirir, metinde son iddialara

¹⁰⁷ "Çiftlik umurunu rüyet eden" şeklinde tanımlanmış bu kişinin bir tür kahya olması mümkündür. Köksal ve Erkan, 426.

¹⁰⁸ Köksal ve Erkan, 426.

¹⁰⁹ Köksal ve Erkan, 427.

karşı “*bunu def'e mecali kalmadığından*” ifadesi yer almaktadır. Abbas Bey'in, kızı yüzünden ona öfkelenmişliğini, bu yüzden Jifko'ya kendi poyatasına yakın bir toprak verildiğini iddia eder. Jifko ise iki arazi arasından yol geçtiğini ve kendi toprağının Yivan'a zarar veren bir inşaatı olmadığına dair cevabını verir¹¹⁰.

Netice itibariyle çıkan karar Jifko lehine olur; Yivan, hem arazi üzerinde bir hak sahibi olduğunu kanıtlayamaz, hem de Jifko'yu meşgul ettiği için ona gündelik ücreti oranında bedel ödemesi gerektiğine karar verilir. Ancak Yivan bu sefer de ödemeyi def etmek için bazı mazeretler sunmuştur¹¹¹. Kız hakkında gerçekleştiği iddia edilen saldırıların meydana geldiği zaman dilimiyle diğer iddiaların meydana geldiği dilim arasında fark olduğu ve dolayısıyla arada bağlantı olamayacağı metinde açıkça belirtilmiştir. Yivan'ın Abbas Bey'den eski borçlara dair bazı talepleri de aynı belgede 30 Ağustos 1860 (H. 17 Safer 1277) tarihinde reddedilir. Belgeyi imzalayanlar Artin, Gavril, Futyadi, Pavlaki, Ahmed Cevdet, Besim ve Arif olarak kaydedilmiştir¹¹². Ancak bu belgenin hemen akabinde Abbas Bey hakkında aynı tarihte kaydedilmiş başka bir şikâyet daha mevcuttur.

Yine Maluşışna çiftliğinde meydana gelen olayları konu alan bu ikinci belgede Abbas Bey ve çiftliğin çorbacısı Nişli Sotraki hakkında çiftlik ahali olarak zikredilen kişiler dilekçe yoluyla bazı ithamlarda bulunurlar. İthamların arasında ahalinin elindeki toprağa el konması ve bu toprak yerine *çürük* tarla vermek, kızları oynattırmak ve onlara sakilik ettirmek gibi fiiller söz konusudur; buna ek olarak çiftlik halkı Abbas Bey ve Sotraki'nin kendilerine borçlu olduğunu ve bunların ödenmediğini iddia etmektedir. Abbas Bey huzurdadır, ahalinin de ileri gelenleri huzura çağrılır. Bey öncelikle çiftlikte birkaç hanenin Sotraki'ye ait olduğunu belirtir; kendisi de çiftliğe iki kardeşiyle birlikte hissedardır¹¹³. Hane üzerinden kurulan bu aidiyet, Terzibaşoğlu'na göre köylülerin toprak sahibine bağlı olduğunun bir göstergesidir¹¹⁴. Bey çiftliğe uzun süredir uğramadığını, kız oynatmak gibi iddiaların kendi zamanından önceye dayandığını, ancak asılsız olduğunu belirtir. Cevabın ilginç kısımlarından biri, Bulgaristan'da hasat zamanında

---

¹¹⁰ Köksal ve Erkan, 427.

¹¹¹ Köksal ve Erkan, 427-428.

¹¹² Köksal ve Erkan, 428.

¹¹³ Kararı inceleyen Terzibaşoğlu bu hane sahipliğini hane üzerinden kurulan bir ortaklık/müzaraa şeklinde değerlendirmektedir. bkz. Terzibaşoğlu, Landed Estates, 9.

¹¹⁴ Terzibaşoğlu, Landed Estates, 19.

kızların dans etmesinin *adet-i millet ü memlekette*n olduğu savunmasıdır. Abbas Bey ancak harman vaktinde kızları “*hora deptirdiğini*”, bunun haricinde herhangi bir zorlamada bulunmadığını da zikreder¹¹⁵.

Abbas Bey ile ilgili bu ikinci şikâyetin ekonomik boyutu, Yıvan’ın şikâyetine göre daha tutarlı gözükmektedir. Bunların arasında sağlam tarlanın çürükle değiştirilmesinin yanı sıra, subaşların *mekulat* (yemek) ücreti, köylülerin kendilerine bırakılan aşar nedeniyle Abbas Bey’den alacaklı olmaları ve Sotraki’nin bina inşası sırasında kullandığı arabaların kira ücretini ödememesi gibi meseleler mevcuttur. Abbas Bey çürük tarla meselesinde sorumluluğu üzerinden subaşı Aziz ve kardeşlerinin vasisi müteveffa Molla Mustafa’ya atar. İddiasına göre kendisi yıllardır çiftliğe uğramamıştır ve muhtemelen ne haksızlık yapıldıysa bu ikisi tarafından yapılmıştır. Aziz, tarla konusunda durumu bildiğini, ancak meselenin köylülerin rızası dahilinde gerçekleştiğini ve meseleden Molla Mustafa’nın sorumlu olduğunu söyler. İsterlerse köylülere senet vereceğini de ekler. Subaşından olan alacak konusunda ise Abbas Bey iddiasına bunu köylülere ödemiştir. Öşrden kaynaklanan problemi de çözebilmek için Abbas Bey bu hususta da ödemeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Söylenene göre Sotraki çiftlik ahalisinden araba kiralamış ve konak akçesi almıştır. Sotraki ise borçların babasından kalma olduğunu beyan eder¹¹⁶. Neticede çiftlik ahalisinin ekonomik iddiaları heyet tarafından kabul edilirken; “cezaî” sonuç doğurabilecek, kızların zorlanmasına dair iddialar kabul edilmez.

Abbas Bey’in adı defterde kayıtlı son bir olaya daha karışır. Bu sefer Abbas Bey Maluşka Köyü’nün sahibi olarak görülür. Sotraki ise bu olayda “Niş tüccarından” ve Abbas Bey’in ortağı olarak tanımlanır ancak bu son olayla doğrudan ilgisi yoktur.¹¹⁷ Bu kayıt birden fazla şikâyetin bir arada yer aldığı bir belgedir. Bu şikâyetleri değerlendiren Meclis-i Kebir-i Eyalet, yukarıda isimleri zikredilen komisyon üyelerini kararı izlemek üzere davet etmiştir. 4 Eylül 1860 (H. 17 Safer 1277) tarihinde karar çıkmış; 5 Eylül 1860 (H. 18 Safer 1277) tarihinde de komisyon üyeleri soruşturmaların başından sonuna mecliste bulduklarına dair bir şerh düşmüşler¹¹⁸. Abbas Bey’in isminin geçtiği kısımda rivayete göre Mekteb köyünden Maryan isimli bir kadının kızı kaçırılmıştır. Bu belgenin, Yıvan’ın ithamları dahil diğer bazı

---

¹¹⁵ Köksal ve Erkan, 429-430.

¹¹⁶ Köksal ve Erkan, 430.

¹¹⁷ Köksal ve Erkan, 438.

¹¹⁸ Köksal ve Erkan, 442.

olayları özetlediği dikkati çeker. Olayın kaleme alınışı, ithamların kesin bilgiye dayanmadığını göstermektedir, zira iddialar hakkında kullanılan ifade “*mervi olunub*”tur. Buna rağmen bazı gayrimüslimlerin huzura çağrılması ihtiyacı hissedilmiştir. Araştırma sırasında Mekteb diye bir köyün olmadığı ortaya çıkmış; ancak Mekbeş köyünde ve Maluşışna’da Maryan isimli bazı kişilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Huzura çıkarılan iki adamın yaşının olayın tarihiyle tutmadığı anlaşılmıştır. Maluşışna’daki Maryan isimli adamın ise kızlarının yıllar önce evlendiği bir şekilde öğrenilir. Belgedeki ifadeye göre bu Maryan isimli adam kendi veya yakınlarının başına böyle bir olayın gelmediğini; buna benzer bir olayın gerçekleştiğine dair bir bilgisi de olmadığına duymadığına dair elini kalbine götürerek yemin eder¹¹⁹. Bu yemin ile Maryan’ın itham edilen kişilerin “hüsn-i haline şahadet ettiği”¹²⁰ de kayda geçer. Rivayete dayanan bu olayın soruşturulması, bölgedeki bazı şikâyetlerde bir gerçeklik payının bulunabileceğini düşündürmektedir ya da en azından yönetici kesim bu olayın soruşturulması gerektiğini hissetmiştir.

B. Leskofçalı Miloş ve Kahraman Ağa’nın “Davası”

Abbas Bey’in hikayesi dışında teftiş defterinde çiftlik sahibi ve ahalisi arasında benzeri bir diğer olay daha yer alır. Leskofça’dan Miloş, dilekçesinde yine aynı bölgede Graşınca köyünün Ağası Kahraman Bey’i kızkardeşini dans etmeye zorlamakla itham eder. İddiaya göre Miloş bunu kabul etmemiş ve Bey’in gücendiğini düşünerek Leskofça’ya gitmiştir¹²¹. Bey ise Miloş’un değirmenini yıktırmıştır ve Miloş malın tazminini istemektedir. Taraflar huzura çağrılmıştır, ancak defterdeki kayda göre heyet Kahraman Bey’in otuz yıldır bir ayağından sakat olduğunu ve yetmiş yaşından fazla bir *pir-i fani* olduğunu fark etmiştir. Miloş bunun üzerine iddialarını düzeltir; on iki-on üç yıl önce Kahraman Bey değil ama oğlu müteveffa Salim Bey kızın dans etmesini talep etmiştir. Arzuhalcinin yanlış anlaması sonucu olay bu şekilde aksetmiştir. Kendisi Kahraman Bey’in çiftliğinde kiracıdır; ancak bahsi geçen değirmeni, kızkardeşinin dans etmeyi reddetmesi nedeniyle yıkılmış ve enkazı satılmıştır. Heyet olayı değerlendirmiş; yapılan araştırma sonucu değirmenin yıkılmasıyla kızın oynamamasından doğacak husumet arasında herhangi bir bağlantı olmadığı kayda geçmiştir. Zira değirmen, oyun iddiasında zikredilen zaman diliminden sonra inşa edilmiştir. Eğer Miloş ile çiftlik sahipleri

¹¹⁹ Köksal ve Erkan, 438-439.

¹²⁰ Köksal ve Erkan, 439.

¹²¹ Köksal ve Erkan, 430-431.

arasında bir husumet olsaydı bunun Salim Bey ile olması gerekeceği, Kahraman Bey ile husumet iddiasının “*hatır ü hayale gelmez bir hülya*” olduğu kayda geçirilmiştir. Nitekim Kahraman Bey de çiftliğe pek uğramadığını zikretmiştir. Değirmenin inşaatıyla ilgili izin dahi babasından habersiz Salim Bey tarafından verildiği anlaşılmıştır, burada Kahraman Bey “*Miloş her nasılsa oğlunun zihnini aldatıp*” ruhsatı aldığı tarzı bir ifade kullanmaktadır¹²². Miloş ruhsatı Kahraman’dan aldığı konusunda direktse de Kahraman Bey’in bunu inkar etmesi ve üzerine kendisine yemin teklif edilmesi söz konusu olmuştur. Böylece iddialar reddedilir.

C. İthamların Hukuki Gereçesi

Bu iki olayda benzer şekilde dile getirilmiş olan genç kızlara ve kadınlara saldırıyı konu alan ithamları hukuk tarihi çerçevesinden ne şekilde değerlendirmek gerekir? Öncelikle üzerinde durulması gereken bir mesele, şikâyetlerin ne derece haklı ne derece haksız olduğudur. Bu nedenle ikili bir ayırım yapmak gerekebilir. İthamların doğru olduğu ancak kanıt yetersizliği nedeniyle sonuca ulaşamadığı ihtimalinde, ashab-ı alaka ve yönetici elitin içinde 1840’lardan beri bir yozlaşma probleminin mevcut olduğu düşünülebilir. Özellikle Abbas Bey ile ilgili son olayda rivayetin dahi ciddiye alınıp araştırılmış olması, ortada pek de asılsız bir itham olmadığını ya da en azından bu tip olayların bölgenin bazı yerlerinde sık görüldüğünü düşündürmektedir. Heyetin şikâyetleri geçiştirmemiş olması, bölgedeki hoşnutsuzluğun farkında olmaları ve kıvılcım yaratacak bir sorunu bertaraf etmek istemeleriyle de ilgili olabilir.

Her iki olayın da Niş ve Leskofça çiftlik nizamnamelerinde yer alan ziyaret kısıtlamasına dair maddeyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir; çiftlik sahibinin sırf kendi eğlencesi amacıyla işçiyi rahatsız edecek fiilleri meşru kabul edilmemektedir. Kız kaçırma gibi fiillerin şikâyet edilmesi için ayrıca böyle bir düzenleme gerekmeceği açıktır. Kız kaçırma, Mustafa Avcı tarafından zina suçu kapsamında tazirle cezalandırılan bir fiil olarak tasnif edilmiştir¹²³. Yazar ayrıca tazir niteliğinde farklı cinsel suçlardan da (örneğin laf atma) bahseder; ancak bu suçların arasında kadın oynatma görülmemektedir.¹²⁴ Şikâyetin kayda geçirildiği tarih 1860 olduğuna göre

¹²² Köksal ve Erkan, 431.

¹²³ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku II Özel Hükümler*, 3. Bs., (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018), 298-299.

¹²⁴ Avcı, 623-631.

1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin olay esnasında yürürlükte olduğu düşünülebilir. Bu kanuna göre kaçırılan bülüğa ermemiş bir kız ise failin muvakkat kürektir. Buluğa ermiş bir genç kız için üç ay üç yıl arası hapis; evli kadınlar için ise yine muvakkat kürek cezası belirlenmiştir¹²⁵. Bu durumda sorulması gereken soru ise, şikâyette bulunan tarafların ceza kanununa ve/veya nizamnameye ne derece vâkıf olduğudur? Acaba Yıvan, Miloş vb kişiler bu ithamları hazırlarken nizamnamede yer alan yasağın bilincinde midirler? Öte yandan bu nizamnamelerin halka ulaştırılmaya çalışıldığı da bilinmektedir. Karar metinlerinde açıkça kanun veya nizamname maddeleri zikredilseydi bu konuda net bir fikir ortaya konulabilirdi. Yine de bir kişinin adalet arama sürecinde hangi haklarının olduğunu zaman içinde araştırıp öğrenebileceği ve buna göre hareket edebileceği düşünülebilir.

Niş ve Leskofça'da kadınlara dair meseleler hakkında Ahmet Cevdet Paşa, “*melûfiyet-i kadime mülasebesiyle zabtiye zabitanının ve kır serdarlarının Bulgar kızlarına sâkılık ettirmek gibi haller duyuldu*” diye yazmakla beraber ahlak bozukluğuna dair asıl büyük şikâyetlerin dini liderlerin hakkında görüldüğünü de eklemiştir¹²⁶. Öte yandan 16. yüzyıldan buna benzer hikâyeler mevcut gibidir; Yusuf Hamzaoğlu Vrane ve Leskofça'da “*Tumba Türk*” yani Türk olmayan Müslüman “ağa ve bey”lerin çiftliklerinde ırgatlık yapan Sırp kızlarını zorla kaçırıp evlendiğinden bahseder; yazar imparatorluğun son yüzyılında bu olayların arttığını, ancak Türklerin, Türk olmayan Müslümanlar üzerinde pek de etki etmediğini ekler¹²⁷. Yazarın anlatısında milliyetçi bir ton ağır basmakla birlikte, kullandığı kaynakların orijinal dilde olması önem ihtiva etmektedir. Nizamnamenin içeriği kanunnameyle ve bu iki anlatıyla birlikte değerlendirildiğinde belgede neden ceza hukuku terminolojisinin pek kullanılmadığına dair bir ipucu elde edilebilir: Kanunda kadın oynatma tipi bir suç tanımlanmamış; ancak ahlaki bir bozukluk olarak kayda geçmiştir. Kız kaçırma ise bir suçtur. Fakat bu suçu kanıtlayan herhangi bir delil de en azından heyetin araştırmalarında ortaya çıkmamıştır.

Her iki olayda da şikâyet sahibi tarafından açıkça kullanılan bir mazeret arzuhalcinin talebi yanlış aktardığı meselesidir. Yıvan için bir de dil farkı nedeniyle iletişim probleminden bahsedilmiştir. Bu durum gerek erken

¹²⁵ Avcı, 298-299.

¹²⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, 105.

¹²⁷ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü III (Osmanlı Öncesi, Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Sonrası Sırbistan Türklüğü)*, (Üsküp: Logos, 2010), 174.

modern dönemde gerek modern dönemde Osmanlı yargısına başvuran ve anadili Türkçe olmayan kişilerin kadı huzurunda bu engeli nasıl aştıkları konusunda biraz düşünmeyi gerektirmektedir. Veya şu soru da sorulabilir: Türkçe bilmeyen gayrimüslimler kadı huzuruna veya olaydaki gibi heyetlerin huzuruna çıkabiliyorlar mıydı? Olayda arzuhalcinin iki olayı yanlış aktarması tesadüf olabileceği gibi, farklı dilde sıklıkla karşılaşılan bir problem de olabilir, dil bilmeyenlerin kolaylıkla suiistimal ederek öne sürüp meşruiyet sağlayabilecekleri bir gerekçe de olabilir. İlk incelenen olayda, Yıvan dil probleminden bahsederken, Jifko ve Petre'nin böyle bir sorunları kayda geçmemiştir. Bu bağlamda sözlerinin iletilmesi bir şekilde daha doğru biçimde yapılmış olabilir. Ancak o ikisinin tanıklıkları bağlamında tercümanın sözü dahi edilmez, belki de bu durum dil bilmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Türkçe konuşulan bir huzura çıkan kişinin, nasıl ki hukuken sahip olduğu imkanlara vakıf olarak çıkması, araştırma yapması söz konusuysa, dil konusunda da benzer bir yoldan geçilmesi ve en doğru arzuhalcinin bulunmasına çabalamak mümkün olabilir. 19. yüzyıl sonunda Osmanlıca ve konuşma diline hâkim birey sayısının Sırbistan'da az olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak Niş'te yaşayan Sırp'ların Türkçe konuşabildikleri ve Osmanlı elçisinin 1884 yılında Türkçe bilenlerin bu dili rahatça kullandıklarını tespit ettiği de kayda geçmiştir¹²⁸. Şikâyetlerde sesi duyulmayan grup, olayın öznesi kadınlardır, oysa ki modernleşme öncesinde kadınların, toplum içinde yaftalanma pahasına tecavüz ve diğer cinsel suçlar hakkında kadı huzuruna çıktıkları bilinmektedir. Bu durum, olayda kız kaçırmaya dair ithamların daha büyük bir hikâyenin parçası olarak sunulmasıyla ilgili olabilir, yine de teftiş defterlerinde olaylara karışan kadınların huzura çağrıldığına dair bir ifade yoktur.

İthamda bulunan taraflar ister haklı, ister haksız olsunlar, bu olaylar çiftlik birimlerinin işletilmeleri ve hukuki yapıları hakkında önemli veri sunmaktadır. Hem Abbas Bey, hem de Kahraman Bey çiftliğe pek uğramadıkları iddiasındadırlar, daha ziyade aracı kullanılmaktadır. Çiftliklerde yaşayan ve kiracı sıfatını haiz ahali pek çok farklı üretim tipiyle uğraşmaktadır. Paylı tasarruf edilen çiftlik de görülmektedir, Sotraki'nin bir yandan ticaretle uğraşması da çiftliklerin belki de ticari tarıma yönelik olduğunu düşündürmektedir; belki de Sotraki ürünlerin pazarlamasıyla uğraşmaktaydı. Çiftlik içinde yer alan arazinin ne şekilde kullanılacağı, beyin köylünün arazisine "taarruz" etmesi ise yine çiftliğin niteliğine dair ipuçları

---

¹²⁸ Radovanovic, 4.

verir; belli ki bazı çiftliklerde yaşayan kiracı-üreticiye özgülenmiş ağıl, arazi, değirmen gibi bütünler mevcuttur. Bir sonraki bölüm, tamamen kendi çiftlikleri olduğu iddiasıyla köyler üzerinde hak iddia eden beylere dair bazı meseleleri dikkate almaktadır.

IV. NİŞ VE LESKOFÇA ÇİFTLİKLERİNDE MÜLKİYET VE TASARRUF MESELELERİ

Gerek Niş'te gerek Leskofça'da teftiş heyetinin ilgilendiği sorunlardan biri, bölgede toprak sahipliğine dair husumetlerdir. Heyet, hem Leskofça'da, hem de Niş'teki bazı çiftlikler hakkında iki seri halinde kararlar almış ve bunları kayda geçirmiştir¹²⁹. Bu kararların bölgedeki çiftliklerin hukukî yapısı, hak sahiplerinin karşı karşıya olduğu kısıtlamalar konusunda önemli bilgi ihtiva ettiği görülebilir.

A. Leskofça Çiftliklerinde Mülkiyete Dair Sorunlar

Defterdeki ilk karar serisi Leskofça'da on sekiz çiftlik için yapılan tetkike dayanmaktadır; bu serinin başlık-özet kısmında tekrar edilen “*muhakemeleri yapılmıştır*”¹³⁰ ifadesi yine heyetin olaylar hakkında yargı yetkisi olduğunu pekiştiren açık ifadelerden biridir. Kayıtlara göre bu çiftliklere dair sorunlar on altı yıldan beri süregitmektedir. Bu kemikleşmiş sorunların çözülebilmesi için çiftlikleri yerinde denetleyecek *mübaşir* ve *müvella*¹³¹lar görevlendirilmiştir. Belirtilene göre bu görevliler hem bölgedeki ashab-ı alaka ile hem de zürra ile konuşarak meseleyi anlamaya çalışmış ve “*marifet-i şerle mürafaları icra olunmuş*”tur¹³². Heyetin varlığı zürra ve ashab-ı çiftliğin bazı sorunların çözümünü onlardan talep etmelerine yol açmıştır. Bunun üzerine heyet, hem tarafları çağırması; hem de belge ve senetlerin huzurlarına gönderilmesini istemiştir¹³³. Bu bilgileri içeren genel girişten sonra her bir çiftlik hakkında tek tek kararlar açıklanır, yazılana göre dört çiftliğin davası düştüğünden toplam on beş karar mevcuttur. Kararların gösterdiği kadarıyla sorunların önemli bir kısmı toprağın kime ait olduğu ve toprak kirasının ödenip ödenmediği meselesidir. Yerel elit, bazı topraklar üzerinde

¹²⁹ Terzibaşoğlu ağırlıklı olarak bu kararların ekonomik tarafı üzerinde durur. Terzibaşoğlu, “Landed Estates”, 16-17.

¹³⁰ Köksal ve Erkan, 463.

¹³¹ Bir tür olağanüstü kadı.

¹³² Köksal ve Erkan, 463.

¹³³ Köksal ve Erkan, 463.

“çiftliğimdir” diye hak iddia ederken üreticiler bu toprakların çiftlik olmadığı ve kendilerine ait olduğu iddiasındadırlar. İlk karar¹³⁴ çiftlik sahipleri lehine çıkar, zira iddia sahibi İbrahim Bey bu iddiasını tapu ile kanıtlamış ve ayrıca kayıtlardaki bilginin de bunu doğruladığı görülmüştür. Ancak her çiftlik sahibi bu kadar şanslı ya da bu kadar haklı değildir. Nitekim ebeveynleri belli bir köy üzerinde tımar sahibi olan bazı kişilerin köyler hakkında çiftliğimdir diye iddiada bulunmaları kabul görmemiştir; zira bu tımarlar yenilenmemiştir. Bu gibi durumlarda köy halkı adına tapu senedi düzenlenmiştir¹³⁵.

Kayda geçmiş olaylar arasında, bir ailenin üç farklı köyün üzerinde hak iddiası, çiftlik sahiplerinin haklarının ne şekilde tanımlandığına dair önemli veriler içermektedir. Köylerin kendi çiftlikleri olduğunu ileri süren iddia sahipleri Zekeriya Bey ve akrabalarıdır. İlk köy Şişava isimli bir köydür. Ancak, köyün ahalisi ellerinde Zekeriya'nın babası ve bizzat Zekeriya tarafından imzalanmış tapuları göstermiş ve Zekeriya Bey de mührün doğruluğunu kabul etmiştir. Olaya dair çok fazla detay verilmese de, Zekeriya'nın babasının bir zamanlar köyün tımarını haiz olduğu anlaşılır. Kayıta “*tımar sahibinin tımarı çocuklara tefviz yoluyla devretmesi mümkün değildir*” kuralı yer alır¹³⁶. Köy ahalisine belli bir harcın ödenmesi karşılığı tapu senedi verilir. Bey ve akrabalarının hak iddia ettikleri Rudar köyünde de benzer bir durum söz konusudur. Ancak bu sefer Zekeriya Bey tapu senedi göstermiş; fakat komite senetlerin *şayan-ı itibar ve mamulün bih olmadığını* kayda geçirmiştir. Yine harç karşılığı arazi köy ahalisine tapu ile dağıtılır¹³⁷. Zekeriya Bey ve akrabaları son olarak Gubrofça köyü hakkında “çiftliğimizdir” diyerek hakk-ı tasarruf iddiasında bulunurlar. Bu köy hakkında da tapu temessükü sunmalarına rağmen belgenin yine geçersiz olduğu, zamanında babalarının köyü tımar olarak haiz olduğu, ancak Bey'in tımarın baş kalemi olarak Niş mal sandığından belli bir bedel aldığı tımar defterinde kayıtlı olduğu dikkate alınmıştır. Karar yine köy ahalisi lehinedir, tapuyu onlar alacaktır¹³⁸.

Bu köy ve çiftlikler üzerinde iddia edilenin mülkiyet değil; hakk-ı tasarruf olması özellikle dikkat çekicidir. Her üç çiftlik hakkında da Zekeriya Bey ve ortakları için “*çiftlik deyü iddia-yı hakk-ı tasarruf eden*” ifadesi

---

¹³⁴ Köksal ve Erkan, 464

¹³⁵ Köksal ve Erkan, 464.

¹³⁶ Köksal ve Erkan, 465.

¹³⁷ Köksal ve Erkan, 465.

¹³⁸ Köksal ve Erkan, 465-466.

kullanılmıştır¹³⁹. Resmî belgelerin hukuk dilinin süzgecinden geçmedikleri düşünülemez; ancak bu süzgeç devletin bu çiftlikleri tam bir özel mülk olarak kabul etmediğini de gösterir. Nitekim bir diğer kararda daha çiftlik üzerinde hakk-ı tasarruf talebi söz konusudur; ancak Kenofça isimli bu köyün de hem iddia sahibi senet gösteremediği, hem de beratı dahi olmadığı için hakk-ı kararın ahaliye tapulanması söz konusu olmuştur¹⁴⁰. Bir başka kararda ise Şumat köyü arazisinin hakk-ı tasarrufunun ferağ yoluyla çiftlik sahibinden köy halkına devredileceği kararlaştırılmıştır¹⁴¹. Aynı döneme dair Terzibaşoğlu'nun arşiv kayıtlarından tespit ettiği bir satım işlemi, Livice köyünden yirmi hanenin topraklarını çorbacı Sotraki'ye fûruht etmeleridir. Yazarın verdiği alıntıya göre köy ahalişi “*hakk-ı kararları sabit olan arazi-miriyeyi*”, “*marifet-i şer'le izn-i sahibü'l-arz ile fûruht etmiş*”tir ve bu devir usulünün bölgede geçerli olduğu kayıt altına alınmıştır. Metnin devamındaysa “*miri araziyi Sotraki çorbacıya satmışlar*” ifadesi geçer¹⁴². Yazarın bulduğu diğer devir örneklerinde teferruğ, tefevvuz gibi ferağ ve tefviz sözleşmesine dayanan yani tasarruf hakkının bedel karşılığı devrini içeren hukuki işlemler yer alır. Arazi devri hakkında satım ve tefviz kelimelerinin kullanımı, bölgede arazi mülkiyetinde miri ve mülk arası bir sistemin olduğunu düşündürülebilir, malın devrinin ne şekilde yapıldığı bazen belirsizleşmektedir. Nitekim *fûruht* kelimesi de satım anlamında kullanılmaktadır. Öte yandan mülkiyetin devrini konu alan bir satım sözleşmesinde sahib-i arz iznine gerek yoktur. Hal böyleyken bir arazinin sahib-i arzın izinle fûruht edilmesi acaba belgede ferağ mı kastedildi sorusunu sormayı gerektirmektedir ki muhtemelen olan da budur. Radovanovic, Huri İslamoğlu'nun miri kelimesinin anlam değiştirmiş olmasına referansla¹⁴³ mutasarrıf kelimesinin bu dönemki kullanımına dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur; buna göre, mutasarrıf mülkiyet hakkı

¹³⁹ Köksal ve Erkan, 465-466.

¹⁴⁰ Köksal ve Erkan, 467.

¹⁴¹ Köksal ve Erkan, 470.

¹⁴² Terzibaşoğlu, Landed Estates, 23.

¹⁴³ Huri İslamoğlu, klasik İslam hukukunda mülk olarak tanımlanan hakkın arazi üzerinde tam anlamıyla mülkiyet olmadığını ve 1858 Arazi Kanunnamesi'nden sonra yeni bir mülk kavramının ortaya çıktığını savunur. Ancak miri arazi ve mülk eşya üzerinde hukukten neyin yapılabildiğini ve neyin yapılamadığını dikkate alındığında, yazarın bu tespitine katılmak çok da mümkün değildir. Yine de 19. yüzyıl boyunca miri arazi üzerinde kullanıcı hakları 16. yüzyılda olduğundan hayli farklıdır. Bkz. Huricihan İslamoğlu, “Property as a contested domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858”, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ed. Roger Owen, (Boston: Harvard University Press, 2001), 3-61.

için de kullanılabilir¹⁴⁴. Bu bağlamda, 19. yüzyıl öncesinde sicillerde bağ, bahçe gibi mülk olabilen metanın veya “mülk tarla” olarak kayda geçmiş birimlerin satım (*bey’i kati*, *bey’i batt-ı sahih*) ile devredildiği zaman, “*mülkiyet üzere mutasarrıf olsunlar*” kalıbının sık sık kullanıldığını da hatırlamak gerekir¹⁴⁵. Ancak 19. yüzyılda zikredilen anlam kaymasının olup olmadığını anlamak için daha fazla örnekle karşılaştırma yapmak gerektiği de açıktır. Kararlarda dikkat çeken bir diğer husus da üreticilerin *müstecir* şeklinde anılmalarıdır. Üretenin hak sahibi olduğu sistemden farklı olarak artık açık bir kiracılık söz konusu gibidir. Bazı kararlar kiracıların ücreti eskiden beri nasıl ödedilerse o şekilde ödemeleri gerektiğine dairdir¹⁴⁶.

Her bir çiftlik hakkında ayrı ayrı verilen kararlardan sonra olayların kısa bir özeti kaleme alınmıştır. Özetin altında komisyon üyelerinden Artin, Gavril, Futyadi, Pavlaki, Ahmed Cevdet, Besim ve Arif’in imzaları yer almakta ve karar sadrazama iletilmektedir. Daha sonra Leskofça’daki çiftliklere dair iki adet liste yer alır, bunlarda ilki “*nizamname ita olunan*” çiftliklerin listesi, ikincisiyse nizamname ve mukaveleyle yönetilen ve baştina haricinde tarlası olan çiftliklerin listesidir¹⁴⁷. Baştinanın hukuken ayrı bir kategori oluşturmadığı ifade edilmiş ve statüsünün tartışmalı olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre, erken dönemde baştina miri arazinin temeli olan çift anlamında da kullanılmıştır. Ancak 19. yüzyılda Niş ve Leskofça’da baştinanın köylünün kendine ait tarlası anlamında kullanıldığı görülebilir¹⁴⁸. Bazı örneklerdeyse baştina hem mülk, hem miri niteliktedir¹⁴⁹. Terzibaşoğlu’nun verdiği bir diğer örnekte, çiftlik niteliğini haiz Emir Kotana köyünün bir bölümü baştinalara ayrılmıştır. Bunların hepsi tarla ve çayır niteliğinde toprakları bir araya getiren birimlerdir, bir kısmının dağınık nitelikte olduğu ve ortak kullanıma açık olduğu izlenimini yaratmaktadır¹⁵⁰.

Defterde yer alan tasnifte baştinalı çiftlik muhtemelen köylünün bağlı olduğu çiftlik haricinde kendisine ait –tasarrufa veya mülkiyete dayanan çiftlikleri kastetmektedir. Defterde her bir çiftliğin mutasarrıfının isimleri de

¹⁴⁴ Radovanovic, 159.

¹⁴⁵ Fatma Gül Karagöz, “18. Yüzyıl Şeriye Sicili Örneklerinde Arazi Üzerinde Mülkiyet ve Tasarruf Hakkını Tanımlayan Terimler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 16 (2013 Güz-yayın yılı: 2019), 39.

¹⁴⁶ Köksal ve Erkan, 468.

¹⁴⁷ Köksal ve Erkan 471-475.

¹⁴⁸ Terzibaşoğlu, Landed Estates, 6.

¹⁴⁹ Terzibaşoğlu, Landed Estates, 7.

¹⁵⁰ Terzibaşoğlu, Landed Estates, 8.

kaydedilmiştir. Bu iki listeden sonra ise Leskofça'da Berstofça ve Koniş isimli iki çiftliğin mutasarrıfları ve müstecirleri arasında bir kontrato düzenlendiği kayda geçmiştir¹⁵¹. Bu son iki çiftliğin statüsü özel yapıda, “*nizamname-i mezkur ahkamı haricinde*” kabul edilmiş, ancak tarafların ilişkisinin kontratoya bağlanacağı belirtilmiştir. Bu durum hali hazırda Kanunname-i Arazi'ye istisna teşkil eden bir bölgede nizamnameyle düzenlenmiş olmasının dahi istisnalarının bulunduğunu göstermektedir.

B. Şehirköy Çiftliklerinde Angarya ve Vergi Meseleleri

Heyetin gördüğü ikinci karar serisi Niş'e bağlı Şehirköy'deki baştinalı çiftlikler hakkındadır. Şikâyetlerin bir kısmı teamül-i kadime göre çözülen icare-i zemin miktarıyla alakalıdır. Böylece üreticilerin eskiden beri ne ödüyorlarsa aynısını ödemeleri gerektiği karara bağlanmıştır¹⁵². Ödemenin hem nakit, hem de aynı ödeme –örneğin Berende çiftliğinde peynir ve yağ-¹⁵³ olarak yapılabileceği kabul edilmiştir. Bazı çiftliklerde ise kira bedeli azaltılmıştır; ancak bu azaltmanın gerekçesi her zaman kararda yer almamıştır¹⁵⁴. Şehirköy'de üreticinin çiftlik sahibine angaryayı anımsatan çeşitli şekillerde hizmet ettiği anlaşılmaktadır, bu hizmet metinde her zaman angarya olarak zikredilmez. Örneğin Vada ve Şeşti Gabar çiftliklerinde “amelelik” kadimden süregiden bir adet olarak belirlenmiştir, ancak bu adetin artık kaldırılması ve yerine arpa ve buğday üzerinden bir ödeme yapılması gerektiği düzenlenmiştir¹⁵⁵. Yine Veluşe çiftliğinde icare-i zemin karşılığında orakçı ve hizmetçi vermek şeklinde tanımlanan hizmetin *usul-i müttehize* aykırı olduğu ve kiracıların bundan memnun olmadığı gerekçesiyle aynı ödemeye değiştirilmesine karar verilmiştir¹⁵⁶.

Şehirköy kararlarında dikkati çeken bir husus, teamül-i kadimin vergilendirme açısından halen önemli bir meşruiyet kaynağı olduğudur; ancak bazı durumlarda, özellikle teamülün zorunlu çalıştırma veya angarya benzeri işleri de meşru kılması halinde artık uyulmayacağı görülmektedir. Bu yeniliğin gerekçesi, kuşkusuz öncelikle Gülhane Hatt-ı Hümayunu, ikinci olarak 1859 tarihli Niş Nizamnamesidir. Metinlerde amelelik, angarya, orakçı

¹⁵¹ Köksal ve Erkan, 475.

¹⁵² Köksal ve Erkan, 475-476.

¹⁵³ Köksal ve Erkan, 476.

¹⁵⁴ Köksal ve Erkan, 476; 477.

¹⁵⁵ Köksal ve Erkan, 476-477.

¹⁵⁶ Köksal ve Erkan, 476

ve hizmetçi vermek gibi farklı kelimeler kullanılmıştır¹⁵⁷. Her birinin farklı bir iş kolu olduğu veya angarya/zoraki çalıştırmaya dayalı işler olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca Niş'te angaryanın önlenebilmesi için Miralay Emin Bey'in, ashab-ı çiftlik ve zürradan oluşan bir komisyon kurduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁸. Bu durum bir yandan da Gülhane- Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından neredeyse yirmi yıl geçmesine rağmen angarya gibi bazı geleneklerin kolay kaybolmadığının göstergesidir. Niş Nizamnamesi'nde Hatt-ı Hümayuna ek olarak bununla ilgili bir düzenlemenin olması da genel bir ilkenin kanun hükmü olarak somutlaştırılmasının gerekliliği olarak yorumlanabilir. Bazı çiftliklerden yine eskiden beri *bedel-i süvari* adı altında hane başına hizmetli istendiği görülmüştür ki; bu usulün de aynı ödemeyele değiştirilmesi söz konusu olmuştur¹⁵⁹.

Şehirköy'e dair karar serisinde her bir çiftliğin kendine göre bir teamülü ve ödeme biçimi olduğu görülmektedir. Örneğin Ravindol çiftliğinde icare-i zemin olarak yıllık her evden üçer kıyye yağ, altışar kıyye peynir, toplam altı araba kömür ve yine "*her haneden yirmi nefer süvari ve yirmi beş piyade tabir olunur iş işlemek*" istenirken Velkoviça çiftliğinde bu bedel senede bin kuruş akçe, yüz kıyye yağ ve yüz kıyye peynir ve her evden senede yedi gün çalışmadır¹⁶⁰. Süvari vermek tam anlamıyla asker vermekten ziyade belli işleri görmek şekline dönüşmüş gibidir; nitekim Bukurofça ve Lesok çiftlikleri için "*süvari ve iki piyade amele denir iş işlemek*" şeklinde tanımlanmasından bu durum ortaya çıkmaktadır¹⁶¹. Terzibaşoğlu, çiftliklerdeki iş yüküne dair teftiş heyetinin kararlarını değerlendirirken angaryanın ilgasının "aynı ödemeye" çevrilmesinin tam bir ilga kabul edilemeyeceğinin altını çizerek¹⁶². Yazara göre bu durum, iş ilişkilerinin niteliğini değiştirmekten uzaktır.

Heyetin çiftlikler hakkındaki karar verme sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için ek kaynakların gerekeceği açıktır. Teftiş sürecine dair Cevdet Paşa'nın yazdıkları bir bakıma Mehmed Emin Paşa'nın defterini tamamlamaktadır. Paşa'nın ifadesine göre çiftlik yargılamalarında çiftçilere "*ibtida devlet ile muhakeme olunacaksınız*" dendiğinde cevap "*Haşa, biz hükümet ile muhakemeyi kabul etmeyiz*" olmuştur. Burada biraz anakronik bir

---

¹⁵⁷ Köksal ve Erkan, 478.

¹⁵⁸ Köksal ve Erkan, 485.

¹⁵⁹ Köksal ve Erkan, 480-481.

¹⁶⁰ Köksal ve Erkan, 482.

¹⁶¹ Köksal ve Erkan, 483.

¹⁶² Terzibaşoğlu, "Landed Estates", 20.

bakışla çiftçilerin “idari yargı”ya karşı duydukları çekimserlikten bahsedilebilir. Heyetin bu itiraza cevabı, hükümetin de bir şahıs gibi olduğu ve hakların eşit kabul edildiğidir. Sürecin gelişimine dair not edilen diğer bir ilginç olay, çiftçilerin “*Bize ruhsat veriniz. Biz dışarı çıkıp ağamız ile lakırdı edelim*” talebinde bulunmaları ve huzur dışında ağa ile müzakereye gitmeleridir: “*Çıktılar söz ettiler, barıştılar, ağalarının hissesini bir bedele rabt ederek beyenlerinde sulhen tesviye-i maslahat ettiklerini içeri gelip haber verdiler.*”¹⁶³ Paşa bu olaydan itibaren çiftçilerin yavaş yavaş heyete güven duyduğunu da ekler. Olay bir yandan da 19. yüzyılda hak arama kültürü çerçevesinde müzakere fikrinin halen etkili olduğunun bir göstergesidir.

Özellikle Leskofça'daki kararlar dikkate alındığında senede ve yazılı belgeye verilen bu önem, delil sisteminde farklı bir dönemin başlangıcı olarak düşünülebilir. Araştırmayı yapan heyet bir tür olağanüstü yargı merci gibi hareket etmiştir. Şehadet kadar yazılı ve resmi delilin içerdiği bilgi dikkate alınmaktadır. Yine eski belgenin bağlayıcılığı da önem ihtiva etmektedir. Heyetin herhangi bir belgeyi neden *şayan-ı itibar değildir* gerekçesiyle kabul edip etmediği her zaman çok net biçimde ifade edilmemiştir; ancak heyetin belgeleri incelemeye tâbi tuttuğu kesindir. Şehirköy çiftliklerinde ise neredeyse her bir çiftliğin kendi nevi şahsına münhasır kuralları geçerlidir ki; bu durum üreticinin sorumluluğunu da etkilemekte ve muhtemelen farklı çiftliklerde yaşayan kiracılar arasında bir tür eşitsizlik yaratmaktadır. Teamül kavramının bu denli geniş yer aldığı bir sistemden bir anda vergide yeknesaklık ilkesine geçilmesi de çok kolay olmasa gerektir.

SONUÇ

19. yüzyıl boyunca vergi, toprak meseleleri ve yerel yönetiminden kaynaklanan hoşnutsuzluğa dayanan isyanlar, Osmanlı yönetimini hayli meşgul etmiştir. Balkan coğrafyasında bu tip isyanlar sık sık görülmüştür. Bu çalışmanın konusuna girmeyen Arnavutluk'ta 1823, 1826 ve 1828 yıllarında benzer sebeplerle ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Bir diğer sorunlu yer de Bosna'dır, burada da çiftlik sahipleri ve ortakçılar arası problemler daha büyük sorunlarla birleşmektedir. 1859 yılında Bosna için de bir komite kurulmuştur; ancak bu komitelerin finansmanı ayrıca sorun yaratmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir* 13-20, 107-108.

¹⁶⁴ Osmani, 95.

¹⁶⁵ *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009), 31.

Çiftlik sahipleri ve üretici/köylü/kiracılar arasındaki sorunlar bir yandan da yeni bir toprak ve vergilendirme sisteminin devreye sokulmak istenmesiyle birleşiyor; buna bürokrasinin her şeyi kaydetmeyi deneyen yeni hali de ekleniyordu. Taşrada gerçekleşen teftişler, merkezi yönetimin taşraya duyarsız olmadığını göstermektedir. Ancak teftiş sırasında kayda geçen detaylar, hukuk reformu sürecindeki sancıları net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli teftiş süreci, özellikle Niş teftişi, yabancılar tarafından olumlu algılanmıştır; Büyükelçi Ricketts bu araştırmayı bir reform sürecinin ilk ayağı olarak değerlendirmektedir¹⁶⁶. Sırp tarih yazımında teftişin "Mehmed Emin Paşa zamanı" olarak anıldığını ve teftişin amacının Sırp bağımsızlık hareketini bastırmak hedefiyle gerçekleşen bir olay şeklinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Radovanovic teftişin hedefinde, dini fark etmeden, yönetici elitin olduğu üzerinde durmaktadır¹⁶⁸. Mehmed Emin Paşa'nın ve heyetin olaylara bulduğu çözümler eski ve yeni arasında kalmış gibidir; bir yandan bir reform süreci devam ederken, bir yandan da eski düzenden gelen görevliler yeni düzen içinde fazla bir değişim göstermeden yerlerini almıştır. Nitekim yer yer tekrar eden angarya gibi problemler de bunu işaret eder. Teftiş heyeti, bir yandan ahalinin bazen de abartılmış taleplerine çare bulmaya çalışırken, bir yandan da denge politikasını korumak zorundadır. Mağdur olan köylülerin bazen de durumu suiistimal ettiklerini veya en azından abarttıklarını düşündüren şikâyetler mevcuttur. Heyetin bir yargı merci gibi hareket ettiği açıktır; ancak bu yargı mercinin olağanüstü nitelikte olduğu düşünülebilir. Köksal, bu dönemde her çiftliğe özgü ayrı bir çözüm üretildiği için toprağın köylüye dağıtılması gibi bir çözüme asla gidilmediği üzerinde durur¹⁶⁹. Öte yandan, 1858 tarihli Kanunname-i Arazide örf-adet hukukunun halen bir yeri olduğu bilgisi çerçevesinde bu sürecin kolay geçmemesi de anlaşılabilir bir durumdur.

Çiftliklerin üzerinde ashab-ı alakanın haklarının hakk-ı tasarruf olarak belirtilmiş olması dikkat çekmektedir; nitekim çiftliklerin bir kısmı ferağ yoluyla devredilmiştir ki; bu da hakk-ı tasarrufun bir sonucudur. Eğer çiftlik özel mülk olsaydı, satım yoluyla devirleri konusunda herhangi bir engel bulunmayacaktır. Yukarıda incelenen örnekler "19. yüzyılda Niş'te ve

---

¹⁶⁶ Alptekin, 31.

¹⁶⁷ Radovanovic, 47-48.

¹⁶⁸ Radovanovic, 48.

¹⁶⁹ Yonca Köksal, Land reform, 458.

Leskofça'da mülk çiftlik yoktur" şeklinde yorumlanmamalıdır; ancak kararlara konu olan çiftliklerin arazileri halen özel mülk statüsünde değildir. Bu durum, 19. yüzyılda miri arazinin "mülkleşmesi" anlatısının en azından bazı örnekler üzerinden sorgulanması gerektiğini gösterir. Buna rağmen ashab-ı alakanın çiftlik ve zürra üzerinde epey geniş bir hak tanımı mevcuttur. Miri arazi sisteminde köylünün rolünü "daimi ve irsi bir kiracılık" şeklinde tanımlayan Ömer Lütfi Barkan'ın anlattığı ideal sisteme¹⁷⁰ nazaran, Niş ve Leskofça'daki çiftliklerin durumunun farklı olduğu açıktır. Öte yandan bir köyün tamamının çiftlik olduğunu iddia eden ashab-ı alaka bunu tımar iddiasına dayanarak yapmaktadır. Ancak çiftlik içinde köylünün yerini bu kez tam anlamında müstecir-kiracı-üretici almıştır ki; bu terminoloji, yani köylünün kiracı olarak anılması, örneğin klasik dönem kanunlarında pek de söz konusu değildir.

Teftişin bitiminden sonra Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, İstanbul'a döner ve 2 Şubat 1861 tarihinde Niş valisi Osman Paşa'nın görevinden alınması ve yerine güçlü iradeli bir valinin atanması gerektiğini belirtir. İşaret ettiği kişi Mithat Efendi'dir¹⁷¹. 4 Şubat 1861 tarihinde Mithat Paşa Niş valisi olarak atanmış ve 20 Mart'tan itibaren göreve başlamıştır¹⁷². Niş'teki valilik sürecinin daha sonra Tuna valiliği için bir tür ön deneyim olduğu düşünülebilir; Paşa reformlara hemen başlamış, özellikle adil verginin yerleşmesi için çaba harcamıştır¹⁷³. Bölgede huzursuzluk çıkartan eşkıyalık hareketleri konusunda alınan tedbirler, yol ve köprü yapımı posta teşkilatında yenileme, kanal açmak, iç ve dış göç etmiş olanların iskani, vergi borçlarını affetmek gibi bazı önlemler almıştır. Nitekim ilk defa 1863 yılında Niş'in Şehirköyü'nde kurulan Menafii Umumiye Sandıkları ise köylü/üreticinin makul bir biçimde kredi temin etmesi amacına hizmet etmektedir¹⁷⁴. Niş Valiliği'nin ötesinde, Mithat Paşa'nın Tuna valiliği, bölgede idari anlamda yeni bir dönemin ve yeni bir düzenin daha belirgin bir temsilcisidir; nitekim bu valilik de, daha sonraki idari reformlar için önemli bir model olmuştur. İhtiyaçlara ne kadar cevap verdiği ve ne ölçüde başarılı olduysa ayrıca tartışılabilir. Öte yandan, valilik sürecinin bölgeden gelen vergi gelirini

¹⁷⁰ Barkan, 789.

¹⁷¹ Alptekin, 33.

¹⁷² Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 12, (1982): 279.

¹⁷³ Bekir Koç, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç*, no: 18, (2004), 410.

¹⁷⁴ Şentürk, 166-168.

artırdığı ve ekonomik açıdan kriz döneminden geçilmesine rağmen refahlı bir köylü toplumu yarattığı da zikredilmiştir¹⁷⁵.

Niş 1878'den sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkıp Sırbistan hakimiyetine girince bölgede önemli bir toprak reform süreci başlayacaktır¹⁷⁶. Sırbistan hükümeti bu süreçte bölgede toprak reformuna ve çiftlik konusuna eğilecektir. 1880'li yıllarda Sırp hükümetiyle Osmanlı hükümetinin Belgrad elçisinin arasındaki yazışmalarda elçinin yaptığı çiftlik tanımı dikkat çekicidir: İki tip çiftlik vardır; birinde çiftlik sahibi mülkiyet hakkını (*propriété plaine*) haizken, diğerinde çiftlik sahibinin üreticilerle paylaştığı haklar söz konusudur (*partagée entre les propriétaires titulaires et ceux qui le cultivent*).¹⁷⁷ Bu ayrımın bir Osmanlı bürokratının kaleminden çıkmış olması önemlidir. Hukuk terminolojisinin bu tip çevirilerde kaybettiği ve kazandığı anlamların da üzerinde ayrıca durmak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları üzerinde kurulan yeni devletlerde arazi rejiminin aldığı yeni şekillerin değerlendirilmesi, eski rejim ve yeni rejim arasındaki geçişlerin değerlendirilmesi, Osmanlı arazi hukukunun farklı boyutlarının daha iyi anlaşılması bakımından da önemli olacak; bu süreçte yapılan çevirilerin araştırma konusu olması, arazi rejimine dair yeni ve farklı şeyler söyleyebilmeyi de mümkün kılacaktır.

---

¹⁷⁵ Micha Glenny, *The Balkans 1804-1999 Nationalism, War and The Great Powers*, (Londra: Granta Books, 2000), 89.

¹⁷⁶ Radovanovic, 143 vd.

¹⁷⁷ AS MID Rolna 58, 2/539 Sermed Efendi'den Ristić'e, 2/14 Mayıs 1880. Ayrıca bkz. AS MID Rolna 58, 1/26-1/32 Aktaran: Radovanovic, 159.)

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Tezâkir 40-Tetimme*, haz. Cavit Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 2*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1996). Gedik. *DİA*, 13, 541-543.
- Alptekin, İ. (2011). *Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861-1864), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Altınay, A. R. (1989). *Türk İdaresinde Bulgaristan*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Aslantaş, S. (2007). *Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyıl Şafağında Balkanlar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aydın, M. (1992). Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri (19 Resim ile Birlikte). *Belleten*, 51(215), 69-199.
- Barkan, Ö. L. (1980). Çiftlik . Ö. L. Barkan içinde, *Türkiye'de Toprak Meselesi* (s. 789-797). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Fleet, K., & Ianeva, S. (2014). *Ottoman Economic Practices in Periods of Transformation: The Cases of Crete and Bulgaria*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Göyünç, N. (1982). Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*(12), 279-316.
- Güran, T., & Uzun, Ahmet. (2006). Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshab-ı Alaka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840–1875). *Belleten*, 70(259), 807-902.
- Hamzaoğlu, Y. (2010). *Balkan Türklüğü III (Osmanlı Öncesi, Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Sonrası Sırbistan Türklüğü)*. Üsküp: Logos.
- İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayınevi.
- İnalcık, H. (2006). Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler. H. İnalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 109-131). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- İslamoğlu, H. (2001). Property as a contested domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858. R. Owen içinde, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East* (s. 3-61). Boston: Harvard University Press.
- Karagöz, F. G. (2013 (2019), 16). 18. Yüzyıl Şeriyeye Sicili Örneklerinde Arazi Üzerinde Mülkiyet ve Tasarruf Hakkını Tanımlayan Terimler . *iTürk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 23-62.

- Kaya, A. Y. (2015). On the Çiftlik Regulation in Tırhala in the Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, Subaşıs and Sharecroppers. *Halcyon Days in Crete VII: Ottoman Rural Societies*, (s. 333-379). içinde Girit: Crete University Press.
- Kaya, A. Y., & Peker, A. (2019). Parga Çiftliği Kararnamesi. *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi* (s. 1-13). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınlar.
- Kenanoğlu, M. M. (2006, Bahar). 1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*(1), 107-138.
- Kiel, M. (2007). Niş. *DİA*, 33, 147-149.
- Kiel, M. (2019). Leskofça. *DİA*. içinde
- Koç, B. (2004). Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği",. *Kebikeç*, 18, 407-415.
- Köksal, Y. (2008, Şubat). 19. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Sessiz Toprak Reformu . *Toplumsal Tarih*(170), 24-30.
- Köksal, Y., & Erkan, D. (2007). *Sadrızam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi* . İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- McGowan, B. (1981). *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800* . Cambridge ve New York: Cambridge University Press.
- Osmani, M. (2011). *19. Yüzyılda Niş Sancağı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Osmani, M., & Pay , S. (2022, Mart). Niş Sancağı'nın İdari Yapısı (1839- 1878). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 303-350.
- Özkaya, H. (2015, Nisan). Kırklareli İli Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (2), 33-39.
- Paşa, A. C. (1991). *Tezakir 13-20* . (C. Baysun, Dü.) Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Paşa, A. C. (1991). *Tezakir 40-Tetimme*., (C. Baysun, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pinson, M. (1975). Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period: The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850). *Middle Eastern Studies*, 11(2), 103-146.
- Radovanovic, J. (2020). *Contested Legacy: Property in Transition to Nation-State in Post Ottoman Nis, yayınlanmamış doktora tezi* . New Jersey: Princeton Üniversitesi.

- Riedler, F. (2018). Communal Boundaries and Confessional Policies in Ottoman Nish. *JESHO*(61), 726-756.
- Şentürk, H. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Terzibaşoğlu, Y. (2015). The Ottoman Agrarian Question and the Making of Property and Crime in the 19th Century ed. , (Girit: , 2015), . E. Kolovos içinde, *Ottoman Rural Societies and Economies* (s. 309-332). Girit: University of Crete Press.
- Terzibaşoğlu, Y. (2022, Ağustos). Landed Estates, Rural Commons and Collective Agriculture in Ottoman Niş and Leskofçe in the Nineteenth Century . *Turkish Historical Review*(ayrı basım), 1-29.
- Uzun, A. (2002). *Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*. İstanbul: Eren Yayınevi.
- Yıldız, A. (2020). Politics, Economy, and Çiftlik: The History of Four Çiftlik in Larissa (Yenişehir-i Fener) . *Turkish Historical Review*, 11, 28-65.
- Yonca Köksal. (2010). Land reform in Northwestern Bulgaria. M. N. Ekrem Causevic, & V. Kursar (Dü.), *Perspective on Ottoman Studies, Papers From the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies*, içinde (s. 455-462.). Berlin: Lit.

